INHOUDSOPGAVE

	PAGINA
1 Ligging, grenzen en omvang	2
2 Landschappelijke structuur	4
3 Infrastructuur	13
4 Nederzettingen	17
5 Bevolking	25
6 Middelen van bestaan	27
7 Sociale en culturele voorzieningen	32
8 Ontwikkeling 1850 - 1940	35
Bronnen	38
Bijlagen	40

HET OVERSTICHT
Zwolle, oktober 1989.

1 Ligging, grenzen en omvang

IJsselham is een uitgestrekte plattelandsgemeente in het noordwesten van Overijssel. Het bestuurlijke en administratieve centrum van de gemeente is het dorp Oldemarkt. Daarnaast bestaat de gemeente uit de dorpen Blankenham, Kalenberg, Kuinre, Ossenzijl, Scheerwolde en de buurschappen/gehuchten Baarlo, De Hare, IJsselham, Paaslo, Nederland en Wetering.

In 1811 werden de gemeenten Oldemarkt en Kuinre gevormd. Oldemarkt omvatte het voormalige schoutambt Oldemarkt, Paasloo en IJsselham, waarbinnen IJsselham tot 1713 een zelfstandig schoutambt was. Kuinre besloeg het grondgebied van de voormalige schoutambten Kuinre en Blankenham. In 1818 werd Blankenham een afzonderlijke gemeente, waarna het grondgebied van de gemeenten Kuinre en Blankenham samenviel met dat van de voormalige schoutambten. Per 1 januari 1973 werden de gemeenten Blankenham, Kuinre en Oldemarkt samengevoegd tot de gemeente IJsselham. Tevens werd het westelijke deel van de gemeente Steenwijkerwold en een klein deel van de gemeente Blokzijl aan IJsselham toegevoegd. Hierin lagen het dorp Scheerwolde en de buurschappen Nederland, Wetering en Baarlo.

IJsselham grenst in het noorden aan de Friese gemeenten Lemsterland en Weststellingwerf, in het oosten aan de gemeente Steenwijk, in het zuiden aan de gemeente Brederwiede en in het westen aan de tot de provincie Flevoland behorende gemeente Noordoostpolder.

De gemeente IJsselham besloeg op 1 januari 1988 een oppervlakte van 103,00 km2, waarvan 2,00 km2 uit water bestond. De woningvoorraad bedroeg 1.986 en het inwoneraantal 5.272. De gemiddelde woningdichtheid was 20 woningen per km2. Daarmee is IJsselham de dunstbebebouwde gemeente in het Land van Vollenhove.

2 Landschappelijke structuur

2.1. Geologie

Geologisch gezien valt de gemeente IJsselham uiteen in drie delen: de stuwwal bij Paaslo/Oldemarkt in het oosten, het uitgestrekte veengebied in het centrale deel en de strook klei-op-veengronden langs de voormalige Zuiderzeekust.

De stuwwal of keileemhoogte is ontstaan tijdens de derde ijstijd in het pleistoceen, het Saalien. Het landijs rukte op vanuit het noorden en strekte zich in deze ijstijd over geheel Noord-Nederland uit. Het ijs vormde grote glestjertongen, waarvan er één het dal van de Steenwijker Aa volgde. Met het ijs werd grondmorenemateriaal aangevoerd, bestaande uit slib, klei, zand, puin, grind en zelfs grote keien. De gletsjertong stuwde dit materiaal aan de zijkanten van het smalle dal op tot stuwwallen of keileemhoogten, waarvan de stuwwal van Paaslo er één is.

De oorspronkelijke hoogteverschillen werden voor een deel teniet gedaan tijdens de laatste ijstijd, het Weichselien. In Nederland heerste destijds een koud en droog toendraklimaat, waarin de wind vrij spel had. Hevige sneeuwstormen voerden grote hoeveelheden zand aan, die vooral in de lagere delen werden afgezet. De dekzandlagen hebben een gemiddelde dikte van tien meter. Aangezien de hoogste terreindelen vrijwel onbedekt bleven, had het dekzand een vervlakkende werking op het reliëf.

Het jongste geologische tijdperk, het holoceen (waarin we ons nu nog bevinden), brak ca. 10.000 jaar geleden aan. Het klimaat werd

warmer, waardoor de ijskappen begonnen te smelten en de zee- en grondwaterspiegel gingen stijgen. Onder deze vochtige omstandigheden ontwikkelde zich op de golvende dekzandondergrond een veenpakket. De veengroei begon in depressies en langs kleine waterlopen en breidde zich later uit over de hogere gronden. Op plaatsen waar voedselrijk water vanaf de oostelijke zandgronden werd aangevoerd (bv. langs de Linde en de Steenwijker Aa) vormde zich zegge- en rietzeggeveen, terwijl op plaatsen waar de veengroei afhankelijk was van het voedselarme regenwater (bv. in de huidige Weerribben) veenmosveen groeide. De bolvormige veenmoskussens in het centrum van de huidige gemeente IJsselham kwamen door hun hogere ligging het eerst in aanmerking voor ontginning. Pas na de introductie van de natte vervening breidde de ontginning zich uit over de andere veensoorten.

In het begin van onze jaartelling begonnen de zee- en grondwaterspiegel sneller te stijgen, waardoor de veengroei tot stilstand kwam. Tijdens een tweetal transgressiefasen werden grote delen van het veengebied weggeslagen, terwijl elders kleilagen werden afgezet. Vooral de tweede transgressieperiode (elfde - veertiende eeuw) had grote gevolgen in dit gebied. Het veengebied ten westen van Kuinre brokkelde langzamerhand af, waardoor de kustlijn verder oostwaarts kwam te liggen. Vanaf de veertiende eeuw stelde de mens zich tegen de kustafslag te weer door de aanleg van dijken. De invloed van de zee beperkte zich nadien tot de onbeschermde strook uiterdijken, waar slib en zand werden afgezet in de vorm van kustwallen. In incidentele gevallen was de zeedijk niet bestand tegen de door westenwinden opgezweepte zee en ontstonden er achter de dijk doorbraakkolken.

2.2. Bodemgesteldheid en landschap

Wat betreft bodemgesteldheid kan in grote lijnen dezelfde driedeling gemaakt worden als bij de geologie: zand bij Paaslo en Oldemarkt, veen in de brede middenstrook van de Linde tot het Steenwijkerdiep en zeeklei langs de voormalige Zuiderzeekust.

De hogere zandgronden in het oosten van de gemeente zijn door de eeuwenlange benutting als bouwland bedekt met een 30 tot 50 centimeter dik cultuurdek. Door de vrijwel ondoordringbare keileemlaag in de ondergrond, beginnend binnen 125 centimeter, waren ook de hogere gronden geschikt voor het uitoefenen van akkerbouw. Op de overgang van de keileemflank naar de veengronden wisselen zand- en veenlagen elkaar af.

Het grootse deel van IJsselham bestaat uit veengronden. De veenmosgronden rondom Kalenberg zijn door de vervening veranderd in een waterrijk gebied met trekgaten en zetwallen (of ribben). Later werd ook het (riet)zeggeveen in het zuiden (Wetering, Scheerwolde) afgegraven, waarna een soortgelijk landschap ontstond. Een groot deel van deze gronden werd in de twintigste eeuw opnieuw ontgonnen. De bodems in deze "domeinpolders" worden laagveenontginningsgronden

genoemd. De veengronden ten noorden van de weg Oldemarkt-Ossenzijl waren niet geschikt voor vervening en bleven in gebruik als weidegebied.

De kustgronden van Blankenham en Kuinre zijn vanuit de vroegere Zuiderzee overspoeld met kleilagen. Deze zeeklei-afzettingen nemen in dikte af, naarmate de afstand tot de voormalige zeewering groter wordt. Dichtbij de kust zijn de kleigronden zandig en dik, verder landinwaarts worden ze dunner en zwaarder. In de nabijheid van de bij dijkdoorbraken ontstane kolken is de zandlaag dikker en grover van samenstelling dan op grotere afstand. Deze zandige kleigronden worden overslaggronden genoemd.

Geologie en bodemgesteldheid zijn belangrijke factoren geweest bij de vorming van het huidige landschap. Ook de mens heeft hierbij een belangrijke rol gespeeld. In de gemeente IJsselham worden de volgende landschapstypen onderscheiden: het houtwallenlandschap, het kraggenlandschap, het landschap van de graslandpolders en het jonge veenontginningslandschap.

Het houtwallenlandschap wordt aangetroffen op de flanken van de keileemheuvel bij Paaslo en Oldemarkt. Kenmerkend is het netwerk van betrekkelijk lage, smalle houtwallen en heggen. De houtwallen hebben hun oorspronkelijke functie als veekering verloren. In de laatste decennia zijn veel wallen verwijderd vanwege de behoefte aan grotere weidepercelen en andere vormen van veekering (bv. schrikdraadrafrastering).

Centraal in de gemeente ligt het kraggenlandschap. Dit landschap ontstond, doordat de trekgaten na verloop van tijd begonnen te verlanden. Geleidelijk begonnen zich de zogeheten kraggen te vormen: dikke pakketten van wortels en plantenresten die op het water drijven. De kraggen zijn alleen door wortels (onder andere van riet) met de bodem van de veenplas verbonden. De kragge kan, zolang de verlanding ongestoord doorgaat, wel een meter dik worden en wordt daardoor aan de oppervlakte droger. Als gevolg van dit laatste verdwijnt dan het riet om plaats te maken voor grassen en heide en na enige tijd zelfs voor struiken en bomen (het moerasbos). Omdat de rietteelt een belangrijke bron van inkomsten is voor de plaatselijke bevolking wordt het betreffende verlandingsstadium kunstmatig in stand gehouden. Ook uit natuurwetenschappelijke overwegingen wordt getracht de diversiteit in het kraggengebied zo veel mogelijk te handhaven.

Een groot deel van het kraggengebied behoort tot natuurreservaat "De Weerribben", eigendom van Staatsbosbeheer. De naam Weerribben bevat zowel het element van de oude verkaveling in "weren" (lange, smalle stroken) als dat van de "ribben", de na vervening overgebleven zetwallen of legakkers. Dit natuurgebied heeft momenteel een oppervlakte van 3.065 ha. Opvallende elementen in het kraggenlandschap zijn de rietcultuur en de eendenkooien. De rietcultuur omvat niet alleen de rietvelden, maar ook de opslagplaatsen, de rieten daken en

de ten behoeve van een regelmatige bevloeiing geplaatste ijzeren watermolentjes. De eendenkooien in het gebied bestaan meestal uit meerdere plassen ("kolken"), met daaromheen het kooibos.

Het landschap van de graslandpolders valt uiteen in twee delen: de polders langs de oude Zuiderzeedijk en de polders langs de Linde. Beide zijn het zeer open graslandgebieden, gekenmerkt in een dicht slotenpatroon. Het verschil zit in de bodemgesteldheid: langs de Zuiderzeedijk is op het veen zeeklei afgezet, langs de Linde is dat minder het geval.
Het graslandgebied langs de Linde heeft ten zuiden van het houtwallenlandschap bij Paasloo een smalle uitloper in oostelijke richting. Aan de westzijde van de Zuiderzeedijk liggen de buitendijkse gronden, maar deze zijn na de drooglegging van de Noordoostpolder nauwelijks nog als zodanig herkenbaar.

Het jonge veenontginningslandschap wordt aangetroffen in het zuidoosten van de gemeente, ten zuiden van het Kanaal Ossenzijl-Steenwijk. Dit gebied, bestaande uit de polders Gelderingen, Wetering-Oost en Wetering-West, werd in de twintigste eeuw ontgonnen als onderdeel van de werkzaamheden van de NV Ontginningsmaatschappij "Land van Vollenhove" (1928-1968). De polders kenmerken zich door een rechtlijnig verkavelingspatroon en worden doorsneden door wegen en waterwegen. Te midden van dit jonge veenontginningsgebied ligt het plandorp Scheerwolde. In het noorden van polder Wetering-Oost ligt het Woldlakebos, een overblijfsel van het ontveende gebied, zoals dat voor ontginning werd aangetroffen. De begrenzing met andere landschapstypen is zeer scherp, behalve in Wetering-West waar de ontginning maar gedeeltelijk is afgerond.

2.3. Bodembeheer en ontginningen
In het begin van de veertiende eeuw kreeg de bestuurlijke indeling in het Land van Vollenhove gestalte. Het grondgebied van de huidige gemeente IJsselham was destijds verdeeld over drie schoutambten: Kuinre, IJsselham en Steenwijk. Door de opkomst van de turfwinning nam de bevolking snel in aantal toe en werden er nieuwe dorpen gesticht. Een aantal dorpen vormde nieuwe schoutambten, zoals Blankenham dat zich in 1420 afscheidde van IJsselham en Paaslo dat zich losmaakte van Steenwijk. Ook Scheerwolde was een tijdlang een afzonderlijk schoutambt, voordat het omstreeks 1600 bij Steenwijk werd gevoegd. Binnen het schoutambt Paaslo groeide Oldemarkt uit tot de belangrijkste nederzetting. Het naburige schoutambt IJsselham had vanaf de zestiende eeuw te kampen met ontvolking. In 1713 werd dit schoutambt feitelijk opgeheven en werd er één schout aangesteld over Oldemarkt, Paaslo en IJsselham.

Voor zover bekend hebben in dit gebied geen marken bestaan. Wel waren er op een aantal plaatsen kerspelen (onder andere in Blankenham en IJsselham), die een soortgelijke functie vervulde als de marke. Een kerspel had in eerste instantie een kerkelijke functie, maar was in deze streek

tevens belast met het dijkonderhoud en het toezicht op de gemeenschappelijke weidegronden, voor zover die aanwezig waren. Zo hadden de inwoners van IJsselham, Paaslo en Oldemarkt weiderechten op de Broeklanden langs de Linde. De naweiderechten bleven bestaan tot de ruilverkaveling in 1950/1951.

Toen de eerste bewoners zich in de twaalfde eeuw in het veengebied van Noordwest-Overijssel vestigden, was de invloed van de bisschop van Utrecht zeer groot. Hij gaf woeste gronden uit aan kolonisten, die hiervoor als tegenprestatie een bepaalde "tins" (soort belasting) moesten betalen. De verdeling van de gronden stond al van tevoren vast. De veengronden werden systematisch ontgonnen volgens het "recht van opstrek". Hierbij lag de breedte van de kavel van tevoren vast. De lengte was afhankelijk van de grootte van het dorpsgebied. Vanaf de ontginningsbasis werden de sloten langs de kavels doorgetrokken in het aanvankelijk ongescheiden achterland. Deze lange, smalle kavels met hun hoeven werden weren genoemd. IJsselham en Scheerwolde zijn voorbeelden van veennederzettingen die op deze manier ontstaan zijn.

Alleen Kuinre heeft zich in de middeleeuwen een tijd lang onttrokken aan de invloed van de bisschop. Gelegen op een strategische plaats aan de scheepvaartroute IJssel-Friesland was Kuinre in de veertiende eeuw een vrije heerlijkheid, totdat de bisschop deze in 1407 opkocht.

Aanvankelijk werden de ontgonnen gronden gebruikt voor akkerbouw en veeteelt. In de veertiende eeuw deed de turfgraverij haar intrede, aanvankelijk in de vorm van droge vervening. Na afloop van de vervening bleven er grote veenmoerassen over, die slechts weinigen een bestaansbron boden. In de nederzettingen IJsselham en Scheerwolde trad een enorme ontvolking op, die onder meer leidde tot de opheffing van deze schoutambten.

De natte vervening, waarbij ook de baggerturf (het veen onder de grondwaterspiegel) gedeeltelijk werd uitgeveend, is in de omgeving van Kalenberg later op gang gekomen dan in de omgeving van Wanneperveen en Giethoorn. Dit hield vermoedelijk verband met de moeilijkheden met de afvoer van turf. In de tweede helft van de achttiende eeuw was de turfgraverij in Kalenberg en omgeving sterk in opkomst. Vanaf omstreeks 1790 was Kalenberg het belangrijkste productiegebied in het Land van Vollenhove. In 1825 waren de Schut- en Grafkampen ten westen van Kalenberg grotendeels uitgeveend. Daarna werden de venen ten noorden van Kalenberg en rondom Wetering en Muggenbeet op grote schaal afgegraven.

De ribben en zetwallen wisselen elkaar in de omgeving van Kalenberg veel regelmatiger af dan in Giethoorn en Wanneperveen. Tevens lopen zij met de heersende windrichting mee (zuidwest-noordoost), waardoor zij minder kwetsbaar zijn voorstormvloeden, in tegenstelling tot de gebieden in het zuiden. Dat de meer recente veenafgravingen rondom Wetering een geleidelijker en regelmatiger

karakter hadden, had ook te maken met de strengere reglementering zoals die tot stand kwam in het begin van de negentiende eeuw (onder andere Koninklijk Besluit in 1819).

In 1850 werd het grootste deel van de huidige gemeente IJsselham tot de woeste gronden gerekend. Dit gebied was weliswaar intensief "op de schop geweest", maar wat overbleef was niet of nauwelijks geschikt als cultuurgrond. Na 1850 vond er aanvankelijk nog uitbreiding van het areaal woeste gronden plaats, vooral in de omgeving van Wetering. In het begin van de twintigste eeuw waren vrijwel alle geschikte veengronden in het Land van Vollenhove vergraven. Na afloop van de verveningen boden de kraggegronden slechts weinigen een goede bestaansbasis.

De verbetering van de gronden werd ingezet in 1920, toen door de komst van gemaal A.F. Stroïnk de waterhuishouding verbeterd werd. In 1928 werd de NV Ontginningsmaatschappij "Land van Vollenhove" opgericht, met als doel ".. het in cultuur of verhoogde cultuur brengen van de gronden in het waterschap Vollenhove". Toen de werkzaamheden in de eerste polderafdeling, (de "proefpolder" Giethoorn) bijna voltooid waren, werd in 1932 het gebied ten noorden van het Steenwijkerdiep (polder Gelderingen, 780 ha) onder handen genomen. De werkzaamheden werden voor een groot deel verricht in het kader van de werkverschaffing. Grote groepen werkloze stedelingen werden tijdelijk ondergebracht in barakkenkampen (onder andere aan de Lakeweg).

In 1942 werd begonnen met de ontginningswerkzaamheden in polder Wetering-Oost. In de volgende twee jaar kwam het werk vrijwel stil te liggen als gevolg van de oorlogsomstandigheden. Na de oorlog werden de werkzaamheden voortgezet, maar het tempo liep terug. Het aantal beschikbare arbeidskrachten nam af onder invloed van de verbeterde economische omstandigheden. Ook het denken over de inpolderingen was veranderd: het agrarische belang moest in vele gevallen wijken voor landschappelijke, natuurwetenschappelijke en recreatieve belangen. In 1942 werden de Schut- en Grafkampen, de Weeribben en de Eendenkooi van Pen tot natuurreservaten aangewezen, waardoor de zelfstandigheid van de ontginners verder werd ingeperkt. In 1961 werd besloten om de ontginning van woeste gronden in eigendom van de staat te beëindigen. De werkzaamheden in polder Wetering-West werden daarna gedeeltelijk afgerond, maar de geplande ontginningen in polder Kalenberg vonden geen doorgang. In 1968 werd de NV Ontginningsmaatschappij "Land van Vollenhove" geliquideerd.

2.4. Waterbeheersing

De geschiedenis van de waterbeheersing kent in dit gebied twee aspecten: de strijd tegen het buitenwater (de Zuiderzee) en de problemen met het binnenwater. De verdediging tegen de oprukkende zee kreeg aan het eind van de veertiende eeuw gestalte. Toen werden de lokale waterkeringen, die deels van oudere datum zijn, met elkaar verbonden tot één lange

zeewering, die aansloot op de Friese zeedijken. De relatief late tijdstip is te verklaren uit het feit dat de kustlijn tot 1375, toen een stormvloed grote stukken land wegsloeg, in de omgeving van Kuinre een stuk westelijker lag.

Het overtollige binnenwater werd via Linde en Steenwijker Aa en een aantal kleine veenstroompjes naar de Zuiderzee afgevoerd. In 1433 werd een begin gemaakt met de bedijking van de Linde. Als gevolg hiervan ontstond de polder "Het Bedijkte Rondebroek" in het dorpsgebied van Blankenham. Via de Steenwijker Aa werd ook water uit de hogere delen van Zuidwest-Drenthe afgevoerd. De oorspronkelijke loop van de Aa liep via Nederland en mondde in de buurt van Baarlo uit in de Zuiderzee. Hier lag tot 1710 de Baarlosche zijl, waar onder andere Scheerwolde het overtollige water loosde. Om zich te verzekeren van een goede afwatering en een goede scheepvaartverbinding lieten de ingezetenen van Steenwijk, Steenwijkerwold en Scheerwolde bij het latere Blokzijl een zijl (=sluis) bouwen. Later werd de benedenloop van de Aa vervangen door het Steenwijkerdiep (1632), dat via het Noorderdiep en de Steenwijker Zijl in de Zuiderzee uitmondde.

Omdat de menselijke occupatie van het veengebied gepaard ging met ontwatering, werd de bodemdaling versterkt. Hierdoor werd het noodzakelijk binnendijken aan te leggen. Voorbeelden van binnendijken zijn de Zuidwende en de Woldlake(weg). Door de bodemdaling, in combinatie met de zeespiegelstijging, was rechtstreekse afwatering op de Zuiderzee aan het eind van de zeventiende eeuw niet meer mogelijk. Daarom werd de Hamsgracht, de scheidsloot tussen Blankenham en IJsselham in 1699 doorgetrokken naar de Linde. Hier werd een sluis aangelegd, waardoor de afwatering voortaan via de Linde plaatsvond. Meer naar het oosten werd via de Oudewegsloot en de Ossenzijlersloot op de Linde afgewaterd. Ter hoogte van de Zuidwendedijk werd een kleine sluis aangelegd (de "Ossenzijl").

Met name in de zeventiende eeuw trad er in de omgeving van Kuinre veel landverlies op. Daarom werd in 1702 besloten om de zeedijk ten westen van Kuinre landinwaarts te verleggen. De nieuwe zeedijk liep van Kuinre naar Slijkenburg en sloot aan op de nieuwe Friese zeedijk naar Schoterzijl en Lemmer. De Landen achter Kuinre kwamen hierdoor buitendijks te liggen en na de aanleg van een zomerdijk in 1710 ontstond hier de "Buitenpolder achter Kuinre". Door de verlegging van de zeedijk werden de stroomgebieden van de Tjonger (of Kuinder) en de Linde gescheiden: de Tjonger stroomde sindsdien af via de Worstsloot en de Linde via de Kromme Linde en het Kuinderdiep. In 1836 werd het Nieuwe Kanaal gegraven, waardoor de Tjonger weer bij Kuinre afstroomde.
Ook in het stroomgebied van de Linde vond een belangrijke verandering plaats. In 1843 werd de Linde bij Kuinre afgesloten door middel van een waaiersluis. Tot die tijd werden de Broeklanden jaarlijks overstroomd door de rivier de Linde, waardoor de vruchtbaarheid vergroot werd.

In het begin van de negentiende eeuw gingen veel grondeigenaren over tot inpoldering van hun gronden. Hiermee trachtte men de waterhuishouding te verbeteren. In 1807 werd een kadijk aan de westzijde van de Hamsgracht aangelegd. Dit was het begin van de inpoldering van het Blankenhammer dorpsgebied. In 1807 ontstond de Noorder- of Middenpolder, in 1817 het Zuideinde van Blankenham en in 1831 het Noordeinde van Blankenham. Toen in 1848 de Polder van Baarlo was aangelegd, was het gehele kustgebied van de Linde tot Blokzijl verdeeld in polders, met elk een eigen waterschapsbestuur. Ook in de Buitenpolder achter Kuinre kwam in 1852 een nieuw waterschapsreglement.

Inmiddels had in 1825 een grote watersnoodramp een spoor van vernielingen aangericht langs de kust van Noordwest-Overijssel. Vooral de gemeente Blankenham werd zwaar getroffen. Op zes plaatsen brak de zeedijk door, waardoor het hele dorpsgebied onder water kwam te staan. Een aantal kolken in het dorpsgebied (onder andere de Anne Ruardikolk en de Schimmelskolk), zijn overigens van oudere oorsprong. Na 1825 werden op de Blankenhammer zeedijk twee hoogwaterkanonnen geplaatst om de bevolking voor dreigend hoog water te waarschuwen. In 1960 werd er één naar Schokland overgebracht. De overgeblevene is een twaalfponder, gegoten in 1817 te Luik. De watersnoodramp van 1825 verwoeste ook grote delen van het dorp Ossenzijl. Na deze ramp werden de bedijkte delen van Overijssel verdeeld over negen dijksdistricten, waarvan het eerste het gebied ten noorden van het Meppelerdiep omvatte. Dit eerste dijkdistrict vormt vanaf 1889 het waterschap "Vollenhove".

In 1810 werd de kleine Ossenzijl vervangen door een grotere. De nederzetting rondom de sluis groeide in deze tijd uit tot een belangrijke uitvoerhaven van turf. In 1826 werd er een schutkolk en een sasdijk om Ossenzijl heengelegd. In 1851 was de sluis weer te klein geworden en werd er een nieuwe stenen schutsluis gebouwd. De sluis was eigendom van het kerspel IJsselham. In 1928 nam Provinciale Waterstaat van Overijssel het sluizencomplex over, waarna de sluisdeuren verdwenen en een nieuwe brug werd gebouwd.

In de tweede helft van de negentiende eeuw stonden er in het kraggengebied vele tientallen tjaskers. Deze eenvoudige, schuin staande windmolen dienden om bij een gering hoogteverschil met behulp van de schroefvijzel water uit een stuk land te pompen. De molen kan met de hand op de wind gezet worden. In de twintigste eeuw verdween de tjasker na de invoering van boezembemaling in 1920. ook de andere molens verdwenen. De laatste molen in de Broeklanden bij Oldemarkt werd in 1951 afgebroken. In 1954 werd er opnieuw een molen geplaatst in het rietgebied tussen Kalenberg en Ossenzijl. Later verschenen er in dit gebied meer dan tweehonderd metalen windmolens. Deze molens, die zichzelf op de wind zetten, dienen niet voor de ontwatering, maar juist voor de toevoer van water op het rietland. Vanaf de jaren zestig is ook de houten

paaltjasker weer in opkomst. Momenteel staan er aan de Hogeweg twee tjaskers, gebouwd in 1963 en 1976.

De afwatering van de Linde werd in de twintigste eeuw verbeterd door de komst van een stoomgemaal bij Kuinre en de aanleg van de Driewegsluis in het gebied van de Broeklanden tussen Ossenzijl en Oldemarkt. Het stoomgemaal bij Kuinre werd na 1945 vervangen door een elektrisch gemaal.

Sinds de drooglegging van de Noordoostpolder in 1942 kampen de aangrenzende weidegronden met verdrogingsverschijnselen. In het noorden worden het Land van Vollenhove en de Noordoostpolder niet door een randkanaal gescheiden, waardoor de grondwaterstanden vooral in de zomer lager werden. Niet alleen de landerijen hadden hieronder te lijden, ook de gebouwen gingen verzakken.

In 1964 werden alle kleine waterschappen in het Land van Vollenhove opgeheven en opgenomen in het waterschap Vollenhove. Tot die tijd waren er in IJsselham tien waterschappen werkzaam, naast het grote waterschap Vollenhove dat sinds 1889 de waterstaatszaken van algemeen belang regelde.

3 Infrastructuur

3.1. Waterwegen

De geschiedenis van de infrastructuur kan geïllustreerd worden aan de hand van de ontwikkeling van Kalenberg. De eerste bewoners vestigden zich in de middeleeuwen aan de Oude Weg, een veenpad door het hoogveen. Toen de bodem drassiger werd (onder andere door vervening), kreeg het vervoer over water de overhand. In de zeventiende eeuw was de Oudewegsloot de belangrijkste verkeersverbinding, terwijl de oude weg inmiddels was verdwenen. In de achttiende eeuw werd de Oudewegsloot ten behoeve van de turfscheepvaart verbreed tot de Kalenbergergracht. In de gloriedagen van de vervening liepen alle verbindingen over water. Het vervoer vond plaats per roeiboot, punter, bok of vlot. De huizen stonden naar het water gekeerd en werden aan alle kanten door water omgeven (zoals in Giethoorn). Tot in de twintigste eeuw oriënteerde de bevolking zich geheel op het water. In 1902 kwam er aan de westzijde van de Kalenbergergracht weer een voetpad tot stand, maar het duurde tot 1958/59, voordat Kalenberg voor gemotoriseerd verkeer ontsloten werd.

Hoewel Kalenberg langer bleef aangewezen op het vervoer over water dan de meeste andere dorpen in de omgeving, is de eeuwenlange oriëntatie op het water in dit gebied een algemeen verschijnsel. Omstreeks 1850 maakten de Wetering, de Heuvengracht, de Kalenbergergracht (of Oudewegsloot), de Ossenzijlersloot en de Linde onderdeel uit van de druk bevaren scheepvaartroute van en naar Friesland. Volgens de

oorspronkelijke plannen zou de Arembergergracht (omstreeks 1560 gegraven op initiatief van de graaf van Aremberg) vanaf het Giethoornse meer in een rechte lijn doorgetrokken worden naar Friesland, maar zover is het nooit gekomen. Het ontbreken van een korte en goede afvoerweg is één van de belangrijkste oorzaken geweest voor de late opkomst van de verveningen in dit gebied.

Rond 1850 was de veenderij rond Kalenberg op haar retour en lag het centrum van de veenafgravingen rond Wetering en Muggenbeet. Tot het eind van de negentiende eeuw waren de Wetering (al in 1564 aanwezig als "Scheerwoldiger weteringe") en het Steenwijkerdiep (geopend in 1632) belangrijke afvoerkanalen van turf. Het Steenwijkerdiep en in het verlengde het Noorderdiep waren in de negentiende eeuw de drukst bevaren waterwegen ten noorden van het Mepperlerdiep. In 1862 passeerden 1.747 zeilschepen, 285 bikken, 47 turfvlotten, 719 punters, 722 kippen en enkele vlotten hout de tol bij Wetering.

Oldemarkt stond in verbinding met de Linde door middel van het kanaal het Mallegat. In de negentiende eeuw voeren hier jaarlijks 700 à 800 vaartuigen. Via Mallegat en Linde werden handelscontacten met Friese kooplieden onderhouden; vooral de botermarkt op de Boterberg trok vele handelaren.
In de haven van Oldemarkt werd in 1821 een veerhuis (annex schipperscafé) gebouwd.

Bij Kuinre stroomden anno 1850 twee rivieren uit in de Zuiderzee: de Linde en de Tjonger (of Kuinder). De Linde mondde via de Kromme Linde, Kuinderdiep en het Scheepsdiep uit in Zuiderzee. De Tjonger stroomde via de Tussenlinde en het in 1836 aangelegde Nieuwe Kanaal af naar zee. De kern Kuinre lag ingeklemd tussen het Kuinderdiep en het Nieuwe Kanaal. Ten zuiden was de Linde in 1843 afgesloten door een waaiersluis, waardoor de jaarlijkse overstromingen van de Broeklanden werden stopgezet.

Waterwegen vormden vaak de grenzen tussen de verschillende schoutambten, de latere gemeenten in dit gebied. Zo vormde het riviertje de Wheer de grens tussen Steenwijkerwold en Oldemarkt en was de Hamsgracht de "scheidssloot" tussen Blankenham en Oldemarkt. Tussen Blankenham en Kuinre zorgde de Oude Kuinre voor een onregelmatig verloop van de grens. De grens met de provincie Friesland bestond ook vrijwel geheel uit water: (van oost naar west) het Wijde, de Linde, de Tussenlinde (of Bijlinde) en de Worstsloot. Van deze waterwegen werden de Oude Kuinre, de Wheer en de Worstsloot in de twintigste eeuw gedempt.

De havenplaats Kuinre kreeg in de zeventiende eeuw te maken met verzanding van de haven. In 1743 werd de bereikbaarheid van de haven verbeterd door de aanleg van het Scheepsdiep. In goede jaren kwamen er gemiddeld 1500 schepen in Kuinre. In de tweede helft van de negentiende eeuw verslechterde de toestand van de haven weer. Het geld om de verzanding tegen te gaan ontbrak en daarom ging de haven omstreeks 1890 over naar de

provincie Overijssel. De drooglegging van de Noordoostpolder (1937-1942) betekende het einde van de haven, te meer omdat er in dit gebied geen randkanaal werd aangelegd.

In het begin van de twintigste eeuw kreeg het stoomschip concurrentie van andere vervoermiddelen (vooral de vrachtauto). De veenderijen waren inmiddels beëindigd en de beroepsvaart stelde in deze regio weinig meer voor. Op het Mallegat werden in de twintigste eeuw nauwelijks nog vaartuigen gesignaleerd. Net als in Kuinre werd de haven van Oldemarkt later gedempt ten gunste van een parkeerplaats. Ook de scheepvaart op het Steenwijkerdiep liep terug, vooral nadat tussen 1927 en 1934 het kanaal Ossenzijl-Steenwijk was aangelegd. De werkzaamheden vonden plaats in het kader van de werkverschaffing.

Na 1945 zorgde de opkomst van de recreatie voor een opleving van de scheepvaart. De beroepsvaart heeft plaats gemaakt voor de pleziervaart. Vooral de waterwegen aan de vaarroute van en naar Friesland worden momenteel druk bevaren. Ossenzijl heeft zich ontwikkeld tot het grootste watersportcentrum in de gemeente IJsselham. Het belang van de pleziervaart wordt geïllustreerd door de na-oorlogse ontwikkelingen in Kuinre en Oldemarkt. In beide plaatsen werd de haven eerst gedempt en later weer uitgegraven. In Oldemarkt werd doet de in 1964 gedempte en in 1984 weer uitgegraven haven van het Mallegat thans dienst als passantenhaven. In Kuinre 1989 worden de Linde en de Tussenlinde (het Nieuwe Kanaal) ter hoogte van de oude waaiersluis opnieuw met elkaar verbonden. Dit deel van de Linde werd in 1959 gedempt, waarbij de bruggen en de sluis verdwenen.

3.2. Wegen

Omstreeks 1850 waren er ten noorden van het Steenwijkerdiep maar twee landverbindingen, die boven het niveau van een lokale weg uitstegen. De belangrijkste landweg liep over de Zuiderzeedijk van Blokzijl over Blankenham en Kuinre naar Slijkenburg en vandaar verder naar Lemmer. Deze weg werd omstreeks 1840 verhard. Een tweede hoofdverbinding liep over de hogere gronden van Steenwijkerwold via Oldemarkt naar de Zuiderzeedijk. Deze verbinding werd in twee fasen verhard. In 1843 werd de Grindweg tussen Oldemarkt en de Blankenhammer Zeedijk aangelegd en in 1847 werd de weg tussen Steenwijk en Oldemarkt "gemacadamiseerd".

De overige wegen hadden alleen lokale betekenis. Van deze wegen werden De Hareweg en de IJsselhammer Lakeweg in 1852 verhard. Later werden in de gemeente Oldemarkt ook andere wegen verhard, waaronder de Waterstege (de verbinding tussen Oldemarkt en het Friese Peperga), de Binnenweg (door Paaslo), de Aukendijk en de Meentheweg. Al deze wegen liepen over de hogere zandgronden in het noordoosten van de gemeente. In de gemeenten Blankenham en Kuinre liepen de buurtwegen voornamelijk over de dijken van de verschillende polders.

De drassige kraggegebieden van de

gemeenten Oldemarkt en Steenwijkerwold bleven lange tijd verstoken van verharde wegen. De eerste noord-zuidverbinding over land was een voetpad langs de Heuvengracht en de Kalenbergergracht naar Ossenzijl, aangelegd in 1902. In dit voetpad lagen 72 vonders, meestal uitneembaar, om het vervoer per punter of vlot van en naar huis niet te schaden. De enige oost-westverbinding in dit veengebied was een grindpaadje van Steenwijk naar Blokzijl. In de jaren twintig werd dit pad geschikt gemaakt voor fietsers, die bij Wetering met een veertje werden overgezet. Dit veer verdween in 1952. In 1900 was er al een fietspad tussen Nederland en Wetering tot stand gekomen.

Na 1940 werd de infrastructuur in het Land van Vollenhove verbeterd. Tussen 1948 en 1951 werd er gewerkt aan een nieuwe verkeersweg tussen Steenwijk en de Noordoostpolder (langs Blokzijl). Als onderdeel van deze weg werd in 1948 een vaste brug van gewapend beton over de Wetering gebouwd. In 1958/59 werden de wegen Kalenberg-Wetering-Scheerwolde en Nederland-Wetering aangelegd, waardoor deze streek nu ook per auto bereikbaar is. In 1958 werd ook een nieuwe verkeersweg langs Kuinre in gebruik genomen.

Spoorlijnen en tramwegen zijn er op het grondgebied van de gemeente IJsselham nooit geweest. De stoomtram langs de Zuiderzeekust (1914-1934) liep niet verder dan Blokzijl en de dichtstbijzijnde treinstations waren in Wolvega en Steenwijk (hoewel ook Peperga en Willemsoord enige tijd een station hadden). Daarom werd in 1921 een autobuslijn tussen Kuinre en Blokzijl geopend. Later breidde het aantal buslijnen zich uit (onder andere naar Oldemarkt en Steenwijk). Het bedrijf kreeg in de jaren twintig bekendheid onder de naam Eerste Kuindersche Bus Onderneming (EKBO). In 1937 werd de onderneming verkocht aan de Spoorweg-Maatschappij Zwolle-Blokzijl, vanaf 1939 NV Vervoersmaatschappij "De Noord-Westhoek" (NWH) geheten.

4 Nederzettingen

4.1. Kernen

"An der Market", het latere **Oldemarkt**, werd voor het eerst genoemd in 1336 als onderdeel van de *parochie Paaslo. Door de* opkomst van de veeteelt in de veertiende en vijftiende eeuw ontstond hier een grote botermarkt. De boter werd verkocht aan Friese handelaren, die via de Linde en de Marksloot (het latere Mallegat) op de "Boterberg" kwamen. Boterberg was de naam voor de plaats bij het vaarwater, waar de boter verhandeld werd, maar werd ook gebruikt voor de nederzetting daaromheen, die bestond uit voornamelijk handelaren, handwerkslieden en schippers. In de vijftiende eeuw groeide Oldemarkt snel, waardoor het oudere Paaslo overvleugeld werd. In 1489 werd de hoofdkerk van de parochie overgeplaatst van Paaslo naar Oldemarkt.

Oldemarkt is morfologisch een wegdorp, waarvan de bewoningsas (de Hoofdstraat) uitkomt bij de haven. Tot de zeventiende eeuw groeide de bevolking slechts langzaam. In 1662 telde het dorp Oldemarkt 278 zielen. Langs de Hoofdstraat werd een aantal woningen met dubbele trapgevel gebouwd. Eén van deze woningen, gebouwd in 1637, is nu nog aanwezig. In de achttiende en de eerste helft eeuw breidde het dorp zich verder uit, waarbij de bebouwing zich concentreerde langs de Hoofdstraat en de Kruisstraat.

In 1849 telde Oldemarkt 894 inwoners. Destijds stonden er 157 huizen in de bebouwde kom. In het dorp was een aanzienlijke week- en botermarkt. De handel beperkte zich niet tot boter; ook rogge,

boekweit en varkens werden op de markt verhandeld. In de jaren vijftig van de negentiende eeuw steeg het aantal inwoners tot 1.175 (1859). In 1857 werd er een nieuw gemeentehuis gebouwd, dat tevens als waaggebouw dienst deed. In de volgende dertig jaar schommelde het inwonertal rond 1.150. Vlak voor de eeuwwisseling liep de bevolking terug tot beneden de duizend inwoners. Dit was vooral een uitvloeisel van de landbouwcrisis, die de handel ongunstig beïnvloedde. De woningvoorraad bestond destijds voor meer dan de helft uit eenkamerwoningen. Een aantal van deze woningen stond in donkere stegen en aan binnenplaatsen.

Na 1900 zijn de woonomstandigheden aanzienlijk verbeterd. Het dorp breidde zich enigszins uit langs de huidige Kon. Julianaweg, maar dit werd voor een deel teniet gedaan door sanering van oude bebouwing. Het aantal inwoners bleef tot na de Tweede Wereldoorlog hangen rond 1.000. De geringe groei van het dorp is vooral te wijten aan het uitblijven van tram- en treinverbindingen in en rondom Oldemarkt. In 1947 telde de bebouwde kom van Oldemarkt 1.080 inwoners.

Na 1947 is het dorp Oldemarkt snel gegroeid. Vooral na de aanwijzing als bestuurlijk centrum van de nieuwe gemeente IJsselham in 1973 is het aantal inwoners snel gestegen. In 1979 werd een nieuw gemeentehuis aan de Markt in gebruik genomen. In het voormalige gemeentehuis is nu een makelaarskantoor gehuisvest. In 1975/1976 werd een complex van vijftig bejaardenwoningen gebouwd, inclusief gemeenschappelijke voorzieningen als bibliotheek en ontspanningsruimte. Door deze ontwikkelingen valt het dorp Oldemarkt uiteen in twee, duidelijk gemarkeerde delen: Het oude centrum rondom de oude Nederlands Hervormde kerk en de nieuwe bebouwing, die vooral in het zuidwesten geconcentreerd is. Op 1 januari 1988 telde het dorp Oldemarkt (exclusief buitengebied) 1.851 inwoners.

Blankenham is ontstaan binnen het dorpsgebied van IJsselham. Langs de zeedijk vormde zich in de veertiende eeuw een buurschap, die in 1420 een zelfstandig schoutambt werd. Bij deze gelegenheid werd de oorspronkelijke naam "In den Hamme" veranderd in Blankenheim (Blankenham), naar de toenmalig bisschop van Utrecht Frederik van Blankenheim. Vanaf de middeleeuwen werd door de Blankenhammers het weidebedrijf uitgeoefend, soms in combinatie met visserij (in de vijftiende en zestiende eeuw). In de loop der eeuwen breidde Blankenham zich uit tot een uitgestrekt, tien kilometer lang dijkdorp met boerderijen onder aan de dijk.
Eeuwenlang stonden in Blankenham de grootste veebedrijven van Noordwest-Overijssel.

In de negentiende eeuw is er veel veranderd in Blankenham. Het dorp werd zwaar getroffen door de watersnoodramp van 1825. Op zes plaatsen brak de dijk door, waardoor 16 van de 53 woningen vernield werden en de rest onbewoonbaar werd. Een kronkelende dijk en een groot aantal kolken getuigen nog van de vele

dijkdoorbraken, die het dorp gekend heeft. In 1849 telde Blankenham 329 inwoners. Een duidelijk centrum had het dorp niet, alleen een iets dichtere bebouwing in de buurt van de kerk.

In de tweede helft van de negentiende eeuw steeg het aantal inwoners van Blankenham snel. In 1900 was het aantal inwoners gestegen tot 548. De structuur van het dijkdorp bleef in deze periode ongewijzigd. In 1903 bedroeg het aantal woningen in Blankenham 108, waarvan er 101 op erven lagen. Het aantal éénkamerwoningen (41) was lager dan in de omringende gemeenten. Na 1900 bleef het inwonertal lange tijd constant. In 1947 telde Blankenham 119 woningen, bewoond door 559 personen.

Na 1947 ontwikkelde zich in Blankenham een kleine kern rond de in 1893 gebouwde Nederlands Hervormde kerk. Dit gedeelte van Blankenham heet nu Kerkbuurt. Veel woningen in de nabijheid van de kolken worden tegenwoordig bewoond door mensen van buitenaf, vaak als tweede woning. De gemiddelde woningbezetting daalde aanzienlijk door de kleinere gezinnen en de uittocht van vooral jonge arbeidskrachten uit de landbouw. Door deze ontwikkelingen is de woningvoorraad gestegen, maar het inwonertal gedaald. In 1988 telde Blankenham 129 woningen en 380 inwoners.

Kalenberg is ontstaan in het zuidelijke deel van het schoutambt IJsselham. De naam "Kaleberghe" werd voor het eerst genoemd in 1323. Tien jaar eerder werd deze nederzetting nog de "Vrije Strate" genoemd, wat er op duidt dat Kalenberg zich vroeg had losgemaakt van de horigheid: reeds in de veertiende eeuw hadden de bewoners hun eigen dorpsraden. Tot de zeventiende eeuw was Kalenberg een kleine agrarische nederzetting aan de Oudeweg (of Oudewegsloot). In de achttiende eeuw nam de natte vervening in deze omgeving grote vormen aan. Het aantal inwoners van Kalenberg steeg van 110 in 1725 tot ruim 330 in 1795. Meer dan 60% van de beroepsbevolking was turfgraver. Met het oog op een betere turfafvoer werd de Oudeweg(sloot) verbreed tot de Kalenbergergracht.

In het midden van de negentiende eeuw was Kalenberg een tweerijig waterstreekdorp met circa 68 huizen en 309 inwoners. De turfgravershuizen werden aan alle kanten door water omgeven. Hoewel de vervening vanaf 1800 terugliep, bleef Kalenberg in de negentiende eeuw een turfmakerskolonie. Tot circa 1890 nam de bevolking toe, daarna vond er een stabilisatie plaats. In het begin van de twintigste eeuw liep de turfgraverij ten einde en was de bevolking aangewezen op de extensieve veehouderij, de rietteelt en de visserij, meestal in combinatie met elkaar. Kalenberg was tot na de Tweede Wereldoorlog een geïsoleerde gemeenschap. Na de verlaging van het boezempeil in 1920 werd de situatie voor de landbouwers gunstiger. In 1947 telde Kalenberg 404 inwoners.

Na de aanleg van de ontsluitingsweg in 1958/59 veranderde de structuur van Kalenberg. Veel woningen langs de

Kalenbergergracht worden momenteel gebruikt als tweede woning. In 1988 stonden er in Kalenberg 151 woningen. Het aantal inwoners bedroeg 236. De gemiddelde woningbezetting was derhalve 1,56, ruim beneden het gemiddelde voor het Land van Vollenhove (2,70). Een opvallend element in Kalenberg zijn de opslagplaatsen voor riet en de rieten daken, die duidelijk maken dat de rietcultuur hier een belangrijk middel van bestaan is.

Omstreeks 1.000 hebben zich op de plaats van het huidige **Kuinre** de eerste bewoners gevestigd. De oorkonde, waarin de plaats Kuinre voor het eerst genoemd werd, dateert uit 1118. In de twaalfde eeuw werd aan de oostzijde van het Kuinderdiep, de nieuwe monding van de Linde, een dijk opgeworpen, waarlangs de nederzetting Kuinre ontstond. Aanvankelijk lag Kuinre niet aan de zee, maar door een aantal grote stormen (onder andere in 1170 en 1375) kwam de kustlijn steeds dichter bij Kuinre te liggen. In de twaalfde en vijftiende eeuw werden er bij Kuinre bijna identieke ronde burchten gebouwd. De eerste stond 800 meter ten zuidwesten van het huidige Kuinre en werd in 1196 verwoest. De tweede, iets dichter bij het dorp aan de oostzijde van het Tjonger, werd in 1531 afgebroken. Van beide burchten zijn tijdens de drooglegging van de Noordoostpolder restanten gevonden. In het Kuinderbos (gemeente Noordoostpolder) liggen nog omgrachte resten van de oudste burcht.

Kuinre was in de middeleeuwen een belangrijke handelsnederzetting, waar de heren (of kasteleins) van Kuinre de lakens uitdeelden. Feitelijk was Kuinre in de veertiende en vijftiende eeuw een vrije heerlijkheid met ongeveer dezelfde rechten als een stad (onder andere op het terrein van de rechtspraak). In 1407 werd heerlijkheid opgekocht door de bisschop van Utrecht. Omstreeks 1575 werd op het zuideinde van Kuinre een schans werd gebouwd. Deze schans, die later versterkt werd, omsloot de kerk en enige huizen. In 1672 werden de kerk en de schans door de "Münstersen" vernield, waardoor Kuinre weer een open nederzetting werd.

Vanaf de zestiende eeuw trad in Kuinre het verval in. Nadat de tweede burcht was afgebroken, werd het kasteleinschap overgenomen door de drost van Vollenhove. Rond 1600 waren er in Kuinre geen schepenen meer aanwezig bij de rechtspraak, waaruit blijkt dat de "stadsrechten" verloren waren gegaan. In de zeventiende en achttiende eeuw legde een groot deel van de bevolking zich toe op de visserij, terwijl de handel (onder meer door de verzanding van de haven) terugliep. Omstreeks 1750 betekende de verlenging van de havenmond een opleving van de handel, maar honderd jaar later begon de haven opnieuw te verzanden.

Omstreeks 1830 bevonden de meeste huizen zich aan de westzijde van de dijk annex weg. Kort daarna raakt ook de oostzijde geheel bebouwd en wordt Kuinre een dichtbebouwd, tweerijig havendorp. Aan de oostzijde van Kuinderdiep lag "Nieuwstad", bestaande uit een paar huizen langs de oude zeedijk. Een brug vormde de verbinding met

de oude kern van het dorp. Omstreeks het midden van de negentiende eeuw lag het langgerekte dorp ingeklemd tussen twee kanalen: in het westen het Nieuwe Kanaal (1836) en in het oosten het Kuinderdiep (gegraven in de twaalfde eeuw).

In 1850 telde Kuinre 952 inwoners en ca. 170 woningen. Tussen 1850 en 1940 liep de bevolking terug tot 657 inwoners: een verlies van 295 inwoners. Door de problemen met de haven liep de handelsfuctie verder terug. Ook over land waren de verbindingen slecht: spoor- en tramlijnen werden in deze streek niet aangelegd en het wegdek van de Zuiderzeedijk, de enige verbinding met de rest van de provincie Overijssel, was zeer slecht. De ontevredenheid over het beleid van de provincie heeft in 1939 geleid tot de actie "Kuinre bij Friesland".

Tijdens en vlak na de Tweede Wereldoorlog nam de bevolking van Kuinre toe, doordat de bevolking betrokken werd bij de ontginningswerken in de Noordoostpolder. In 1947 woonden in het dorp Kuinre 791 inwoners. Het aantal woningen bedroeg bij benadering 177. Na 1947 zijn er nieuwe woningen gebouwd in het zuiden en zuidoosten van Kuinre. Op 1 januari 1988 telde Kuinre 271 woningen en 727 inwoners.

Ossenzijl, voor het eerst genoemd in 1437, is ontstaan bij de gelijknamige sluis (of zijl) in de Zuidwendedijk. Deze sluis werd aangebracht in verband met de afwatering van de Oudeweg(sloot) via de Ossenzijlersloot naar de Linde. In de achttiende eeuw werden deze waterwegen belangrijke afvoerroutes van turf. Ossenzijl werd een uitvoerhaven van turf en breidde zich vanaf het eind van de achttiende eeuw snel uit. Oorspronkelijk was Ossenzijl een dijk- of wegdorp. De oudste woningen stonden langs de Zuidwendedijk. Vanaf de achttiende eeuw kwamen er ook huizen aan de westzijde van de Kalenbergergracht. In 1825 werd Ossenzijl getroffen door een grote watersnoodramp. Vrijwel het hele dorp werd verwoest en de bewoners vluchtten naar Oldemarkt. Om een herhaling te voorkomen, werd in 1826 iets ten noorden van de Zuidwende een tweede dijk aangelegd, de Sasdijk. Hierdoor kreeg de nederzetting een meer geconcentreerde vorm.

In 1849 telde Ossenzijl 345 inwoners. Het aantal woningen bedroeg circa 50. Het dorp breidde zich in de negentiende eeuw snel uit. Tussen 1818 en 1899 is het aantal bewoners meer dan verdubbeld (resp. 221 en 457). Ossenzijl werd in deze eeuw een dorp van vissers, veenders, boeren en enige middenstanders. De groei zette zich in de eerste helft van de twintigste eeuw door. In 1947 had het dorp 569 inwoners.

Na de Tweede Wereldoorlog werd een groot aantal woningen langs de Oudeweg verbouwd tot weekendwoningen. De oorspronkelijke bewoners verhuisden voor een groot deel naar het dorp Ossenzijl, waar ten noordoosten van de sluis een nieuwe woonkern werd gebouwd. In 1988 had de bebouwde kom van Ossenzijl 443 inwoners.

Het plandorp **Scheerwolde** werd gesticht in 1952 te midden van een streek die in de middeleeuwen onder dezelfde naam een zelfstandig schoutambt was. Doordat dit gebied (door de verveningen en de bodemdaling) steeds drassiger werd, raakte het vanaf de zestiende eeuw in verval. Veel mensen vertrokken naar elders en in 1840 was Scheerwolde onbewoond. In de twintigste eeuw werd als onderdeel van de inpolderingsplannen het nieuwe dorp Scheerwolde gepland, dat moest uitgroeien tot het centrum van de polders Wetering-Oost en Wetering-West. Door de mechanisatie in de landbouw en de toegenomen mobiliteit van de bevolking bleef het dorp kleiner dan verwacht. In 1988 stonden er in de kern van Scheerwolde 127 woningen en bedroeg het aantal inwoners 378.

4.2. Verspreide bebouwing

Tot de gemeente Blankenham behoorde de oude polder Het Bedijkte Rondebroek (bedijkt in 1433). Hier stond in het midden van de negentiende eeuw een aantal verspreid liggende boerderijen, meestal op terpen gebouwd. Deze boerderijen bevonden zich langs de dijken van de Linde, de Oude Kuinre en de Lage Weg. Tussen 1850 en 1940 breidde de bebouwing in deze polder zich aanzienlijk uit. In 1947 woonden hier 143 personen. In de Noorder- en Zuiderpolder (bedijkt in de negentiende eeuw) woonden destijds 79 personen.

In de gemeente Kuinre beperkte de verspreide bebouwing in de negentiende eeuw zich tot enkele hoeven in de Buitenpolder achter Kuinre. Deze polder was in het begin van de achttiende eeuw ontstaan door de verlegging van de zeedijk. Voor die tijd was het een binnenpolder waarin de gehuchten Veenhuizen en Wyberga lagen. In de loop van de achttiende eeuw verdwenen deze gehuchten als gevolg van de geringe bescherming tegen de zee (alleen een zomerdijk). Sindsdien was de Buitenpolder vrijwel onbewoond. In 1947 woonden hier 15 personen. Na de ruilverkavelingen nam het aantal boerderijen sterk toe.

In de gemeente IJsselham zijn IJsselham en Paaslo de oudste nederzettingen. In de late middeleeuwen waren zij zelfstandige schoutambten. **IJsselham** lag oorspronkelijk aan de Oude Weg. Van daaruit werd het achterliggende gebied in cultuur gebracht. Toen de gronden te drassig werden en de afstanden tot de bouwlanden te groot, verplaatste het dorp zich eerst naar de Hoge Weg en later (in de zeventiende eeuw) naar de IJsselhammerweg ("het Pat"). Vanaf de zestiende eeuw trad er als gevolg van de opkomst van de natte vervening en de kwetsbaarheid van het natte IJsselham ontvolking op. Omstreeks 1850 was IJsselham een wegdorp. De huizen lagen rijvormig aan beide zijden van "het Pat". Hier woonden destijds 151 mensen. Tot het begin van deze eeuw bleef het aantal inwoners vrij constant, daarna liep het snel terug. In 1947 telde IJsselham nog 80 inwoners. Tussen IJsselham en Oldemarkt ligt de kleine buurschap **De Hare**. Dit eenrijige streekdorp telde tussen 1850 en 1940 zeven boerderijen, alle een eindje ten noorden van de Hareweg. Het aantal inwoners schommelde rond 35.

Paaslo werd voor het eerst vermeld in 1250. In 1336 maakte Paaslo zich kerkelijk los van Steenwijk; in dat jaar werd de kapel ter plaatse tot hoofdkerk verheven. In de vijftiende eeuw werd Paaslo overvleugeld door Oldemarkt. Paaslo bleef een kleine agrarische nederzetting zonder duidelijk centrum. In het zuidwesten van het dorpsgebied lag te midden van bos en weiland "Huize Paaslo", een oud Herenhuis dat in 1846 vervallen werd verklaard en gesloopt. De oude gracht is nog als een verlaging in het landschap te herkennen. Omstreeks 1830 was Paaslo een hoevenzwermnederzetting. Vrijwel alle hoeven stonden langs de Binnenweg, de Horst en Wichersteeg (nu de Horstweg) en de Paasloër Allee. De Oldemarktseweg scheidde de nederzetting in twee delen: Paaslo (ten zuiden van de weg) en Ooster-Paaslo (ten noorden van de weg). In 1849 bedroeg het aantal inwoners 443. Tot vlak voor de eeuwwisseling nam de bevolking toe, daarna volgde een lichte daling. In 1947 woonden er in Paaslo 518 personen.

In het westen van de gemeente Steenwijkerwold lagen de nederzettingen Wetering en Nederland. Van deze twee was **Nederland** in de negentiende eeuw de grootste. De nederzetting was ontstaan aan een oude arm van de Steenwijker Aa. In het midden van de negentiende eeuw bestond het dorp uit drie delen: Noord-Belt, Nederland en Zuid-Belt. Aan het eind van de negentiende eeuw verdwenen Noord- en Zuid-Belt. Veel Nederlanders verhuisden naar **Wetering**. Deze nederzetting ontstond in de zeventiende eeuw, toen een deel van de achtergebleven bevolking van Scheerwolde zich langs de Wetering vestigde. In de twintigste eeuw steeg het aantal inwoners van het ene waterdorp (Wetering) ten koste van het andere (Nederland). In 1947 telde Wetering 388 inwoners en Nederland 49.

Tussen Ossenzijl en Kalenberg ligt de buurschap **Hoogeweg**. In de tweede helft van de negentiende eeuw woonden hier alleen maar veenbazen, "(veen)trekkers" en "turfmakers" Na 1860 werd langs de Hoogeweg een groot aantal turfmakershuisjes gebouwd. Acht daarvan zijn nu in handen van Staatsbosbeheer. Toen de vervening hier omstreeks 1900 snel terugliep, vertrokken de meeste bewoners naar elders.

In het zuidwesten van de gemeente IJsselham ligt de buurschap **Baarlo**. Deze nederzetting is vanaf 1811 heen en weer geslingerd tussen verschillende gemeenten. In 1811 behoorde Baarlo tot de gemeente Blokzijl, later tot Ambt-Vollenhove (vanaf 1818), vanaf 1942 weer tot Blokzijl en sinds 1973 tot IJsselham. Baarlo, voor het eerst genoemd in 1381, ontstond langs een veenriviertje. De boerderijen stonden op terpen vlakbij de Kuinderdijk, vandaar dat de buurschap lange tijd Baarlo-en-Kuinderdijk werd genoemd. De begraafplaats van Baarlo was tot 1635 ook de begraafplaats van Blokzijl. Omstreeks 1830 was Baarlo een dijkdorp met een kleine concentratie van zeven hoeven in de buurt van de voormalige kerk (in 1826 afgebroken). In 1849 had Baarlo 150 inwoners, inclusief de

verspreide bebouwing binnen het dorpsgebied. In 1947 was het aantal inwoners van Baarlo tot 54 gedaald.

5 Bevolking

5.1. Loop van de bevolking

De gemeente Blankenham was in 1850 een kleine gemeente met 313 inwoners. Tot ca. 1880 nam het aantal inwoners snel toe, daarna deden de gevolgen van de landbouwcrisis zich voelen en nam de groei af. Blankenham was zeer afhankelijk van de ontwikkelingen in de agrarische sector, want in 1930 was 86,2 % van de beroepsbevolking werkzaam in de landbouw. Over de gehele periode 1850-1940 is het aantal inwoners bijna verdubbeld tot 569 inwoners.

De gemeente Kuinre maakte tussen 1850 en 1940 een tegengestelde ontwikkeling door. Het aantal inwoners daalde van 952 tot 657. Vooral tussen 1880 en 1920 was er in Kuinre een groot vertrekoverschot. De belangrijkste oorzaken waren de dichtslibbende haven en de teruglopende werkgelegenheid in de handel.

De gemeente Oldemarkt kende tussen 1850 en 1940 een tamelijk gelijkmatige groei, met uitzondering van het laatste decennium van de negentiende eeuw. Het aantal inwoners steeg van 2.376 tot 2.853. De grootste "groeiers" waren de jongere nederzettingen Ossenzijl en Oldemarkt, waar het aantal inwoners tussen 1849 en 1947 met resp. 224 en 186 toenam. De bevolkingsdaling in de jaren negentig is het resultaat van twee elkaar versterkende factoren: de landbouwcrisis, die zich vooral in het noorden van de gemeente deed voelen, en de snel teruglopende werkgelegenheid in de turfgraverijen rondom Kalenberg.

In 1940 hadden de gemeenten

Blankenham, Kuinre en Oldemarkt samen 4.079 inwoners. Anno 1988 telde de gemeente IJsselham, waarin de drie gemeenten zijn opgegaan, 5.272 inwoners. Binnen de nieuwe gemeente IJsselham liggen echter ook delen van de voormalige gemeenten Steenwijkerwold (Wetering, Nederland en Scheerwolde) en Blokzijl (Baarlo). In deze delen woonden in 1988 resp. 746 en 63 inwoners. Dit betekent dat het aantal inwoners in de drie oude gemeenten van IJsselham tussen 1940 en 1988 met 364 is gestegen. Deze stijging komt vrijwel geheel op het conto van het dorp Oldemarkt, sinds 1973 het bestuurlijke centrum van de gemeente IJsselham. Het aantal inwoners steeg hier van 1.080 (in 1947) tot 1.851 (in 1988), een toename van 771 inwoners. In de meeste andere dorpen (bv. Kalenberg) nam de bevolking af.

5.2. Ruimtelijke spreiding

De gemeente IJsselham is de dunstbevolkte gemeente van Overijssel. Ook in het verleden woonden er in het gebied tussen de Linde en het Steenwijkerdiep weinig mensen. In 1850 waren de Broeklanden langs de Linde onbewoond en ook de polders van Kuinre en Blankenham waren nauwelijks bewoond. Het veengebied rond Kalenberg was of werd voor een groot deel uitgeveend en was daardoor ook niet geschikt voor bewoning. De bevolking van deze streek koos voor het merendeel een woonplaats op de hogere zandgronden van Paaslo en Oldemarkt of in de onmiddellijke nabijheid van de Zuiderzeedijk (Kuinre en Blankenham). In het drassige veengebied lagen alleen enkele waterstreekdorpen als Kalenberg en Wetering.

Sinds 1850 is de spreiding van de bevolking in dit gebied niet wezenlijk veranderd. De belangrijkste veranderingen betreffen de komst van recreatiewoningen in het voorheen spaarzaam bewoonde kraggengebied en de bouw van ruilverkavelingsboerderijen in de tot de jaren vijftig van de twintigste eeuw nauwelijks bewoonde polders (bv. in de Buitenpolder achter Kuinre). De bevolking in het buitengebied is daardoor licht gestegen. In 1988 woonden 1.535 inwoners in het buitengebied en 3.739 in de kernen. Van de kernen in IJsselham is Oldemarkt met 1.851 inwoners verreweg de grootste. In dit dorp woonde in 1988 35,1% van de gemeentelijke bevolking.

6 Middelen van bestaan

6.1. *Landbouw*

De ontwikkelingen van de landbouw "in de ruime zin" (dat wil zeggen inclusief turfwinning en rietteelt) hebben voor een groot deel de geschiedenis van het Land van Vollenhove bepaald, zeker in het gebied van de huidige gemeente IJsselham. De eerste bewoners waren landbouwers die het veengebied vanuit de onginningsbasis volgens het "recht van opstrek" ontgonnen. Hierdoor ontstonden kilometers lange kavels met een vaste breedte, de zogenaamde weren. Tussen Blankenham en Oldemarkt is deze werenverkaveling nog duidelijk zichtbaar. Door de bodemdaling werd de bodem al snel te drassig voor akkerbouw en was alleen veehouderij mogelijk.

Vanaf omstreeks 1400 werden grote delen van het land verveend, eerst volgens de methode van de droge vervening. In het begin van de zeventiende eeuw deed de natte vervening haar intrede. Ook het veen onder waterspiegel (laagveen of baggerturf) werd nu afgegraven, waardoor het landschap totaal veranderde. Pas vanaf de achttiende eeuw werd er in de omgeving van Kalenberg op grootschalige en meer systematische wijze verveend. Aan het eind van de achttiende eeuw streefde Kalenberg Wanneperveen voorbij als belangrijkste produktiegebied van turf. In 1795 waren 61 van de 75 gezinshoofden in Kalenberg volledig werkzaam in de veenderij.

In de negentiende eeuw waren Kalenberg en Hoge Weg echte "turfkolonies". Langs de Hoge Weg stonden veel woningen van

turfbazen en turfmakers. Toch liep de vervening rondom Kalenberg vanaf 1800 terug. In 1858 waren in de gemeente Oldemarkt 460 personen werkzaam in de turfmakerij. Oldemarkt was in dit opzicht voorbijgestreefd door de gemeente Steenwijkerwold met 535 turfmakers. De produktiecijfers vertoonden in dat jaar hetzelfde beeld: 274.000 ton turf in de gemeente Oldemarkt en 411.000 ton in Steenwijkerwold. Het centrum van turfwinning lag in de tweede helft van de negentiende eeuw ten noorden van Kalenberg en rondom Wetering. In het begin van de twintigste eeuw liep de turfgraverij ook hier ten einde. In 1909 telde de gemeente Oldemarkt nog 78 turfgravers, in 1930 bedroeg dit aantal 5. In en kort na de Tweede Wereldoorlog kende de turfwinning een korte opleving in verband met het gebrek aan brandstoffen, maar daarna is deze bedrijfstak verdwenen.

Na de vervening bleef een landschap van petgaten en ribben (of zetwallen) over. De bevolking schakelde over op de veehouderij, de visserij en het snijden van riet. Kalenberg groeide uit tot het centrum van de rietproductie. Het Kalenberger riet geniet een grote bekendheid als dakbedekking (dekriet) en afdekking tegen vorst (bladriet). De rietvegetatie is één van de stadia van het verlandingsproces dat voor een kraggegebied kenmerkend is. Bij een natuurlijk verloop verdwijnt dit stadium na verloop van tijd. Omdat riet een belangrijke bron van inkomsten is voor de bevolking, wordt de rietvegetatie tegenwoordig door middel van bevloeiing met ijzeren windmolens kunstmatig in stand gehouden.

Tot omstreeks 1955 was er eigenlijk geen riet"cultuur". Riet was een natuurprodukt dat 's winters gewonnen werd volgens de methode van de roofbouw. Het snijden van riet werd meestal uitgeoefend in combinatie met visserij in de verveende petgaten en de veeteelt op de ribben en de spaarzame hogere gronden. Hoofd- en nevenverdienste liepen probleemloos in elkaar over. Vanaf de instelling van de boezembemaling in 1920 legde de bevolking van het kraggengebied zich meer toe op de melkveehouderij. Door de lagere waterstanden verdween de visserij. Na 1940 trad er een verdere differentiatie op in de beroepsuitoefening. Er kwam een duidelijk onderscheid tussen riettelers/rietsnijders en veehouders. In 1962 waren in Kalenberg 62 van de 122 arbeidskrachten werkzaam in de rietteelt en 17 in de landbouw. Er was toen nog één visser.

Aan de randen van het veengebied maakte de agrarische bedrijfstak een geheel andere ontwikkeling door. Op de hogere zandgronden van Paaslo en Oldemarkt overheerste in het midden van de negentiende eeuw het gemengde bedrijf. De hogere gronden werden gebruikt als bouwland, terwijl de Broeklanden langs de Linde als weide- en hooiland dienst deden. Op de Broeklanden golden lange tijd voorweide- en naweiderechten. De voorweiderechten werden in 1842 afgeschaft, terwijl de naweiderechten tot omstreeks 1900 van kracht bleven. In de gemeente Oldemarkt was anno 1890 2236 ha

van de gronden in gebruik als hooi- of weiland en 202,50 ha als bouwland. De belangrijkste akkerbouwprodukten waren rogge, haver en tot omstreeks 1900 boekweit. De opkomst van de zuivelteelt hield onder meer verband met de aanwezigheid van de botermarkt in Oldemarkt.

In Blankenham werd vanaf de middeleeuwen het weidebedrijf uitgeoefend. Omstreeks 1800 stonden hier de grootste veebedrijven van het Land van Vollenhove: gemiddeld 18,6 koeien per eigenaar. In 1890 waren alle landbouwgronden, in totaal 1.495 ha, in gebruik als hooi- en weiland.

Kuinre was van oudsher een veeteeltgebied. Door de opkomst van de handel werd het agrarische element minder belangrijk. Wel werd in de vijftiende eeuw de visserij van belang. Toen de handelsfunctie van Kuinre in de achttiende en negentiende eeuw terugliep werd de visserij op haring en bot de belangrijkste bestaansbron. Rond 1900 was Kuinre een vissersplaats met onder andere een drietal visrokerijen. In 1890 waren er in de gemeente Kuinre geen akkerbouwgronden aanwezig, alleen hooi- en weilanden (in totaal 652 ha).

Aan de noordzijde van het dorp Kuinre, tegenover het kerkhof aan de Slijkenburgerweg, stond lange tijd de molen van Koopmans. Deze molen brandde als gevolg van blikseminslag in 1914 af. In Oldemarkt stonden in het begin van de twintigste eeuw twee korenmolens: de ene, eigendom van de Coöperatieve Landbouwbank te Steenwijkerwold, werd in 1899 herbouwd en de andere werd in 1857 gebouwd op de plaats van een vroegere steenbakkerij. Ook aan de Hareweg stond een korenmolen. Al deze molens zijn verdwenen.

Vanaf 1942 werd het kraggengebied rondom Wetering omgevormd tot een modern landbouwgebied. Aanvankelijk maakte ook het gebied rond Kalenberg onderdeel uit van de plannen tot inpoldering, maar hier werd in 1961 van afgezien. In de polders Wetering-Oost en Wetering-West was een deel van de gronden bestemd voor akkerbouw. Vrijwel alle bouwlanden van de gemeente IJsselham liggen in deze polders. De andere landbouwgronden in de gemeente worden bijna uitsluitend gebruikt voor de (zuivel)veeteelt. In 1988 had IJsselham 762 ha bouwland en 4.886 ha wei- en hooiland.

6.2. Ambacht en industrie

Omstreeks 1850 waren Blankenham, Kuinre en Oldemarkt agrarische gemeenten. De ambachtelijke werkgelegenheid had in de dorpen een puur verzorgend karakter. De bakker, de kuiper, de smid, de schoenmaker, de timmerman etc. hadden een belangrijke plaats in de dorpssamenleving, maar nergens stond het ambacht aan de basis van een grotere industrie. Alleen de dorpen Oldemarkt en Kuinre hadden een wat bredere bestaansbasis. In Oldemarkt was een calicotsweverij met negentien of twintig touwen, een ouwelbakkerij en een kaarsenmakerij. Voorheen trof men er ook een bierbrouwerij, een tegel- en steenbakkerij, een azijnmakerij en een mosterdmakerij, maar deze waren vóór 1864 opgehouden te bestaan.

Kuinre had een aantal scheepswerven en (later) drie visrokerijen. Veel inwoners van Kuinre waren werkzaam als steenzetter bij de aanleg van kanalen en dijken.

Kort voor 1900 kwamen de eerste zuivelfabrieken op. De veeteelt was in deze omgeving zeer belangrijk, met name in Blankenham, Kuinre en de kraggengebieden. De fabrieksmatige verwerking betekende een nieuwe stimulans voor de veeteelt. Rond 1890 werd in Kuinre een "Stoomzuivelfabriek" in gebruik genomen, de eerste door stoom aangedreven fabriek in deze regio. Ook in Wetering (1898) en Oldemarkt (ca. 1895) werden voor de eeuwwisseling boterfabriekjes opgericht. Het fabriekje in Wetering werd in 1916 gesloten. De particuliere boterfabriek van Oldemarkt kreeg in 1900 concurrentie van een coöperatieve boterfabriek en verdween korte tijd later. Na de Tweede Wereldoorlog verdwenen ook de andere fabrieken. De zuivelfabriek van Kuinre en Oldemarkt werden resp. in de jaren vijftig en zestig gesloten en later afgebroken.

Oldemarkt had van 1918 tot 1956 een eigen elektriciteitsbedrijf. De stroom was afkomstig van een in 1912 gebouwde acetyleengasinstallatie. Later werd de stroom van de IJsselcentrale betrokken.

Ossenzijl en Wetering hadden in het begin van de negentiende eeuw een scheepstimmerwerf. De werf van Ossenzijl profiteerde van de opkomst van de visserij in de negentiende eeuw en van de gunstige ligging van het dorp aan de vaarroute van en naar Friesland. Tegenwoordig heeft Ossenzijl twee jachtwerven en een jachthaven. De scheepswerf aan de Wetering is na 1945 verdwenen.

In Kuinre werd in 1933 een watertoren gebouwd. Omstreeks dezelfde tijd verdwenen de laatste met handel en scheepvaart samenhangende activiteiten uit het dorp. De laatste scheepswerf werd in 1930 afgebroken. De visrokerijen verdwenen tijdens of kort na de drooglegging van de Noordoostpolder.

6.3. Handel en recreatie

In het midden van de negentiende eeuw telde het gebied dat nu de gemeente IJsselham vormt twee handelscentra: Kuinre en Oldemarkt. Kuinre werd in de late middeleeuwen een belangrijke handelsplaats voor zuivelprodukten en turf. Al in de vijftiende eeuw stond er een waaggebouw. In het begin van de achttiende eeuw was het belang van de handel aanzienlijk teruggelopen door de verzanding van de Kuinder haven en de opkomst van Lemmer als handelsplaats. Na het graven van het Scheepsdiep (een verlenging van de havenmond) in 1743 leefde de handel op. Vooral de doorvoerhandel in boter en turf naar Amsterdam nam een belangrijke plaats in. In 1795 was 27,5% van de beroepsbevolking werkzaam in handel en verkeer.

In de negentiende eeuw was de waag gevestigd op de begane grond van het uit 1776 daterende gemeentehuis. In 1862 werden er in Kuinre 101.241 "Nederlandse

ponden" boter ter waag gebracht en 945.850 pond hooi. Tevens was er een veemarkt, waar in dat jaar 2.116 stuks vee werden verhandeld. Kuinre profiteerde van de gunstige ligging aan de rand van het Friese weidegebied. Aan het eind van de negentiende eeuw liep de handel snel terug, vooral omdat de haven opnieuw verzandde. Deze tendens zette zich voort in de twintigste eeuw. De drooglegging van de Noordoostpolder was de genadeklap voor de handel en scheepvaart in Kuinre.

Ook in Oldemarkt hield de opkomst van de handel nauw verband met de gunstige ligging aan de rand van het Friese weidegebied en de goede verbindingen via Linde en Mallegat. Het dorp kreeg bekendheid om zijn botermarkt, die na de opkomst van de veeteelt in de veertiende en vijftiende eeuw ontstond. Het gedeelte bij de haven, waar de boter werd verhandeld, werd Boterberg of Botermarkt genoemd. Hier werden in 1845 200.760 Nederlandse ponden boter op de markt gebracht. Behalve in boter werd er handel gedreven in varkens en graan. Tevens was er een jaarmarkt, de St. Lambertusmarkt. Net als in Kuinre werd een deel van het gemeentehuis als Waag gebruikt. In de periode 1865-1925 werden alle markten in Oldemarkt opgeheven (onder andere de St. Lambertusmarkt in 1922). De varkensmarkt verdween naar Wolvega dat als gevolg van de gunstige ligging aan de spoorlijn Zwolle-Leeuwarden een snelle groei als marktplaats doormaakte.

De drie gemeenten van het huidige IJsselham werden niet ontsloten door spoor- en tramlijnen. Wel werden er in de negentiende eeuw beurtvaartdiensten onderhouden op verschillende grote steden (onder andere Amsterdam). Rond de eeuwwisseling werden de zeil- en beurtschepen vervangen door motorboten. Tevens deden in de jaren twintig de autobusdiensten hun intrede. Mede door de gebrekkige ontsluiting van het gebied kwam de recreatie later op gang dan in een aantal omliggende gemeenten. Vóór 1940 was de recreatieve ontwikkeling van een bescheiden omvang. Na de Tweede Wereldoorlog kwam hier verandering in. Veel woningen in Kalenberg, Ossenzijl en Wetering werden verbouwd tot weekendwoningen. Tussen Ossenzijl en Kalenberg ontstond natuurreservaat "De Weerribben", dat vanaf 1956 door Staatsbosbeheer in delen werd aangekocht. Bij Ossenzijl werd een bezoekerscentrum geopend.

7 Sociale en culturele voorzieningen

7.1. Kerken en begraafplaatsen
In het midden van de negentiende eeuw stonden er hervormde kerken in Blankenham, Kuinre, Oldemarkt en Paaslo. De kerk van Paaslo was de oudste. Deze bakstenen boerenhuiskerk werd in het midden van de veertiende eeuw gebouwd, kort nadat de parochie Paaslo zich van Steenwijk afscheidde (1336). De kerk kreeg zijn huidige vorm in het eerste kwart van de zestiende eeuw. Tot de oudste parochies van deze streek behoren ook IJsselham en Kuinre. De laatste kerk van IJsselham stond aan de voorlaatste bewoningsas, de Hoge Weg. De kerk en de toren werden resp. in 1794 en 1810 afgebroken. In 1845 was het vervallen kerkhof nog zichtbaar. Deze plaats, die licht uitsteekt boven de omgeving, wordt nu de "torenakker" genoemd. De huidige kerk van Kuinre werd tussen 1678 en 1681 gebouwd, ter vervanging van een in 1672 afgebrande kerk. De nieuwe kerk kwam centraal in de bewoningsrij te staan.
De parochies van Oldemarkt en Blankenham zijn afgesplitst van resp. Paaslo en IJsselham. De kerk van Oldemarkt is ontstaan uit een in 1448 gebouwde kapel. In 1850 werd deze kerk aan de zuidzijde vergroot. Tijdens de restauratie van 1970-1973 kreeg de kerk zijn oorspronkelijke vorm terug.
Blankenham is sinds 1418 een afzonderlijke parochie. In de negentiende eeuw werd tot tweemaal toe een nieuwe kerk gebouwd, in 1816 en 1893. De huidige kerk achter de zeedijk aan een kolk werd gebouwd omdat de oude in 1892 door een noodweer verwoest werd.
In de negentiende eeuw had de Hervormde Gemeente uitgebreide landerijen in bezit, onder andere

een brede strook achter de kerk.

In de eerste helft van de negentiende eeuw werd een tweetal rooms-katholieke kerken gebouwd. Vanaf de Reformatie tot aan de Franse tijd was dit vrijwel onmogelijk geweest. In 1827 werd de rooms-katholieke kerk van Kuinre in gebruik genomen, een jaar later die van Oldemarkt. De kerk in Oldemarkt werd in 1883 vervangen door de huidige R.K. Willibrorduskerk.

In 1880 kregen Kalenberg en Ossenzijl een eigen kerklokaal, gebouwd in opdracht van de Hervormde Gemeente van Oldemarkt. Het lokaal in Kalenberg werd enkele malen verbouwd en vergroot. Het lokaal in Ossenzijl werd in 1965 vervangen door een nieuwe kerk aan de Oldeweg (de huidige G.B. Kooystraat). Ook langs de Wetering werd een hervormde kerk gebouwd.

In Ossenzijl bestond aan het eind van de negentiende eeuw een Vrije Zendingsgemeente. In 1918 betrok deze gemeente een nieuw lokaal aan de Hoofdstraat.

De enige gereformeerde kerk in de gemeente IJsselham staat aan de Hoofdstraat in Oldemarkt. Deze kerk werd in 1892 gebouwd. Andere kerken van gereformeerde gezindte komen in de gemeente niet voor. In 1947 behoorde het grootste deel van de bevolking tot de Nederlands Hervormde Kerk: in de gemeente Oldemarkt 68%, in Kuinre 67% en in Blankenham 83%. Het percentage rooms-katholieken was het hoogst in de gemeente Oldemarkt (13%). In Kuinre was 12% niet bij een kerkgenootschap aangesloten.

De begraafplaatsen in de gemeente IJsselham zijn deels van zeer oude oorsprong. De begraafplaatsen rond de oude kerken van Paaslo en Oldemarkt werden gesticht in 1336 en 1490. Ook in Kuinre en Baarlo, waar tot 1635 tevens de doden van Blokzijl werden begraven, waren lang vóór 1850 begraafplaatsen. In de periode 1850-1940 werden de volgende begraafplaatsen gesticht (met tussen haakjes het stichtingsjaar): de N.H. begraafplaats in Baarlo (1866), de algemene begraafplaats in Oldemarkt (1869), de R.K. begraafplaats in Oldemarkt (1870), de algemene begraafplaats in Kuinre (1889) en de algemene begraafplaats in Ossenzijl (1937). Voorafgaand aan de stichting van twee nieuwe begraafplaatsen in Oldemarkt werd de oude rondom de N.H. kerk in 1869 gesloten.

7.2. Scholen

In 1850 stonden er in het gebied dat nu de gemeente IJsselham vormt negen scholen: één in Blankenham, Kuinre, Kalenberg, Ossenzijl, Paaslo, Nederland en Wetering, en twee in Oldemarkt.

Na 1850 zijn de scholen van Nederland, Wetering en Paaslo verdwenen. De school van Nederland werd in 1899 in verband met het teruglopende aantal leerlingen opgeheven. De bewoners waren voortaan aangewezen op de school van Wetering. Deze school werd aan het eind van de jaren zeventig van de twintigste eeuw overgeplaatst naar Scheerwolde. Het oude schoolgebouw uit 1881 werd afgebroken. De school in Paaslo, gebouwd in 1860, werd in de jaren zestig gesloten. Het gebouw is nog aanwezig.

In Oldemarkt verdween een openbare school en deed het bijzonder onderwijs zijn intrede. In 1886 werd de eerste school voor christelijk onderwijs in gebruik genomen. De huidige school voor christelijk nationaal onderwijs staat sinds 1968 aan de Burg. Kuiperslaan. In 1922 werd de rooms-katholieke Sint Bernardusschool geopend, die vanaf de oprichting aan de Frieseweg gehuisvest is. De twee openbare scholen van Oldemarkt werden in 1868 samengevoegd. De huidige openbare basisschool (gebouwd in 1923) staat aan de Kon. Julianaweg. Oldemarkt had aan het eind van de negentiende eeuw een bewaarschool aan de Hoofdstraat. Net na de eeuwwisseling werd deze school opgeheven. Een deel van dit schoolgebouw werd later gebruikt als lokaal voor Vrijzinnigen, een ander deel kreeg een woonfunctie.

De huidige basisschool in Kalenberg, gebouwd in 1887, is sinds 1913 een school voor bijzonder onderwijs. In 1932 werd er in Ossenzijl op de hoek van de Schoolstraat en de Sasdijk een christelijke school gebouwd.

Tussen Kuinre en Blankenham stond aan het eind van de negentiende eeuw een tweede lagere school aan de Lageweg. Deze school werd in 1933 opgeheven. De huidige basisscholen van Kuinre en Blankenham werden in respectievelijk 1961 en 1967 gebouwd.

Voortgezet onderwijs na de basisschool is in de gemeente IJsselham niet aanwezig. De bevolking is in dit opzicht aangewezen op de schoolvoorzieningen van Steenwijk, Emmeloord, Wolvega en Steenwijkerwold.

8 Ontwikkeling 1850 - 1940

Oldemarkt

Typering:
Havenwegdorp.

Functie:
Overslagplaats.

Ruimtelijke ontwikkeling:
Oldemarkt stond in verbinding met de Linde door middel van het kanaal Mallegat. Hierover werden handelscontacten met de Friese kooplieden onderhouden, vooral de Botermarkt op de "Boterberg" trok veel handelaren. Ook rogge, boekweit en varkens werden op de markt verhandeld.
De bebouwing concentreerde zich langs de Hoofdstraat, de bebouwingsas van het wegdorp, die uitkomt bij de haven en de Kruisstraat rondom de Nederlands hervormde kerk.
Rond 1900 breidt het dorp zich in zuid-oostelijke richting langs de huidige Kon. Julianaweg uit.
De geringe groei van het dorp is vooral te wijten aan het uitblijven van tram- en treinverbindingen met het achterland.

Historisch architectonische kwaliteit:
De Nederlands hervormde kerk met de daarom heen geplaatste bebouwing heeft een bijzondere ruimtelijke kwaliteit.
Opmerkelijk is het Veerhuis aan de kop van de haven een waardige afsluiting van de Hoofdstraat.
Verder zijn nog enkele huizen met trapgevels die getuigen van een rijk handelsverleden.
In 1857 werd een nieuw gemeentehuis gebouwd dat evenals in Kuinre ook als waaggebouw dient deed.

Stedebouwkundige ontwikkeling Oldemarkt

Boven: kaart ca. 1850
Onder: *kaart ca. 1900*

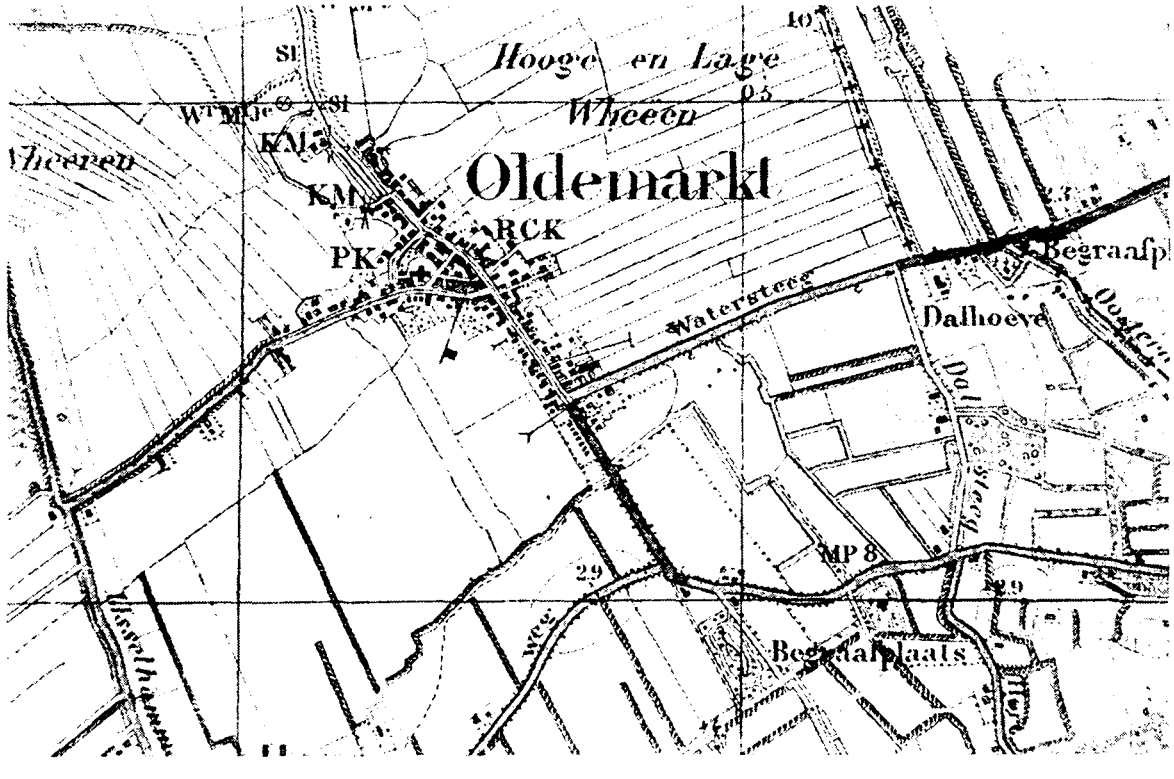

Kaart ca. 1940

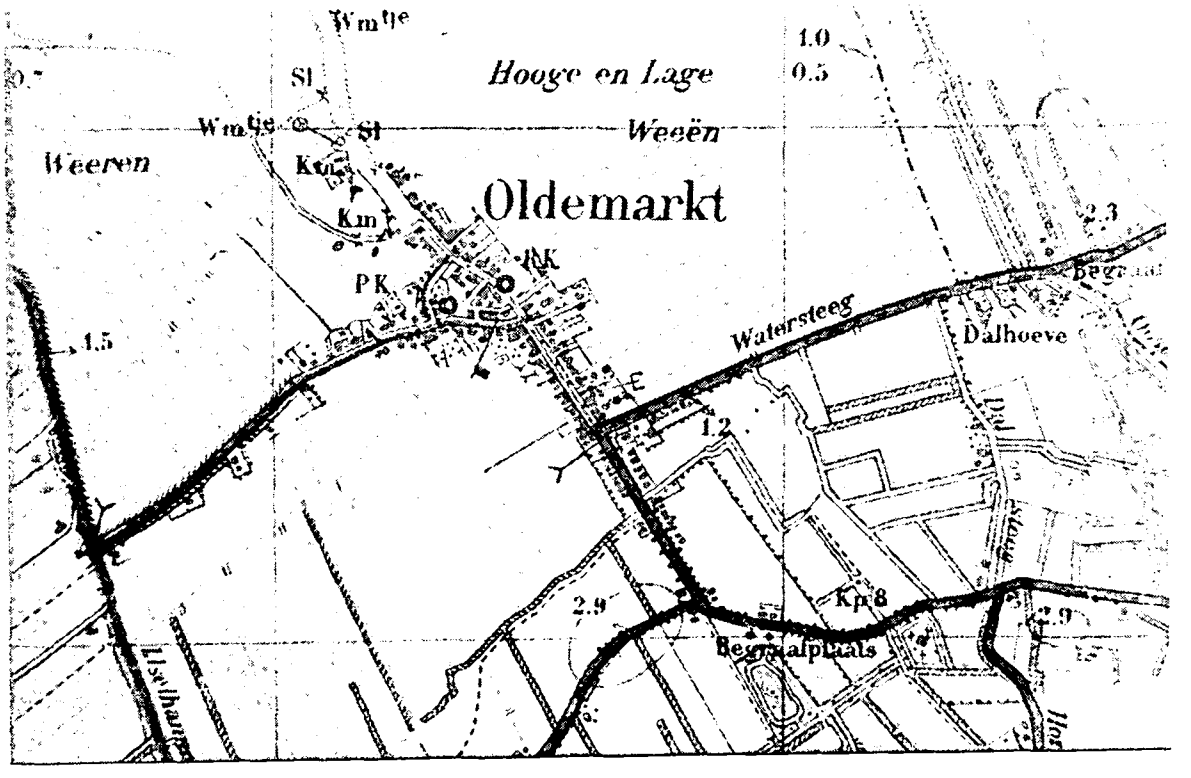

Schaal : ca. 1:15000
Bron : Topografische kaarten van Nederland
Kaart ca. 1850, verkend 1853
Kaart ca. 1900, verkend 1921, ged. herzien 1924
Kaart ca. 1940, verkend 1932

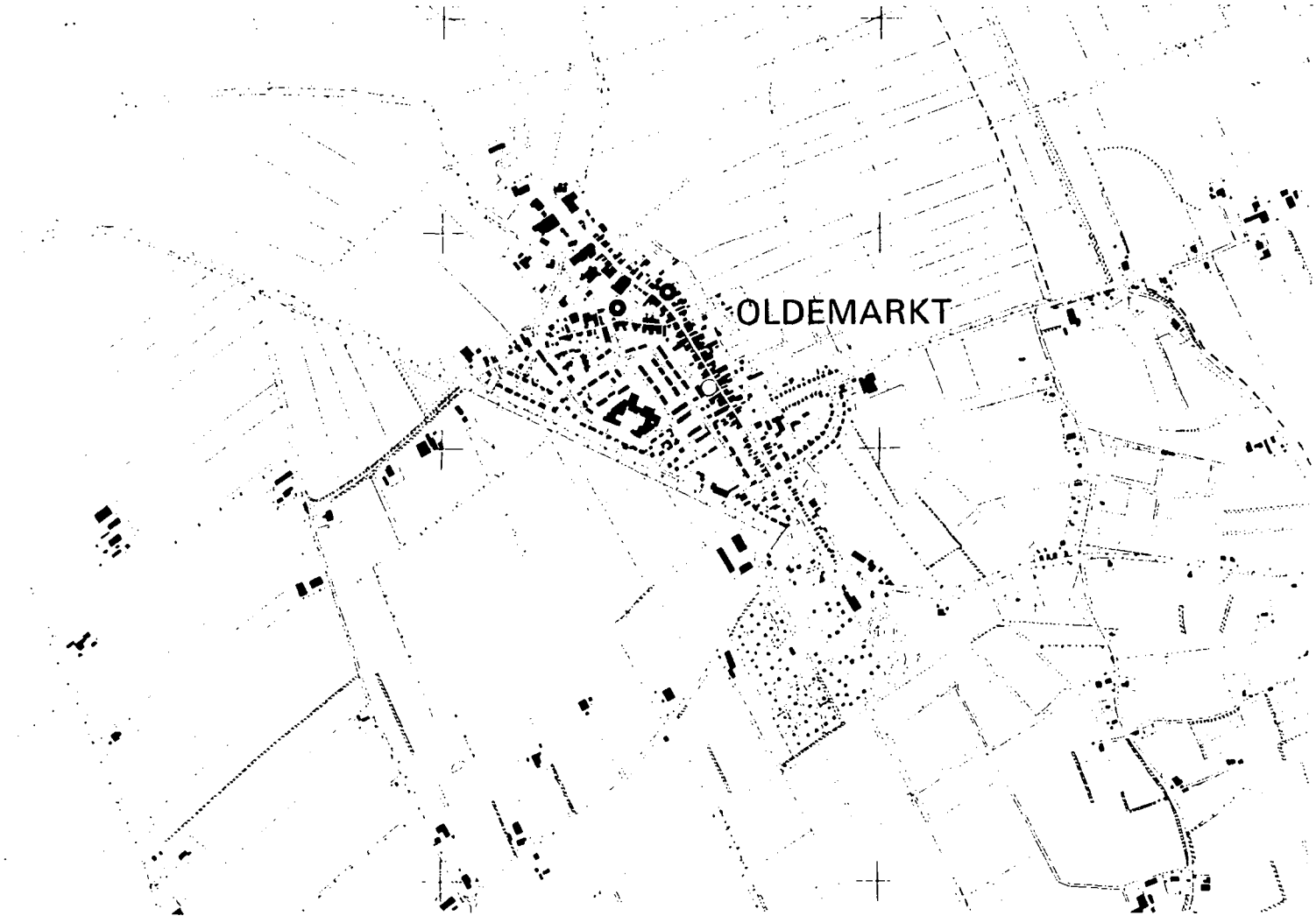

Kaart ca. 1988

Typering:
Havendorp.

Functie:
Overslagplaats, vissersplaats.

Ruimtelijke ontwikkeling:
Omstreeks 1830 bevonden de meeste huizen zich aan de westzijde van de dijk annex weg.
Kort daarna wordt ook de oostzijde bebouwd en wordt Kuinre, met als bewoningsas de dijk, een dichtbebouwd tweerijig havendorp.
Aan de oostzijde van het Kuinrediep lag "Nieuwstad", bestaande uit een paar huizen langs de oude zeedijk. Een brug vormde de verbinding met de oude kern van het dorp.
Rond 1850 lag het langgerekte dorp ingeklemd tussen twee kanalen, in het westen het Nieuwe Kanaal (1836) en in het oosten het Kuinrediep (gegraven in de twaalfde eeuw).
Door de gunstige ligging van Kuinre aan het Friese weidegebied was er een levendige handel in boter, hooi en vee.
In de tweede helft van de negentiende eeuw namen, tengevolge van de verzanding van de haven, de handelsactiviteiten af, deze worden door Lemmer overgenomen.
Rond 1900 is het een vissersplaats geworden, het had een aantal scheepswerven en drie visrokerijen.
De drooglegging van de Noordoostpolder (1937-1942) betekende het einde van de haven, temeer omdat er in dit gebied geen randmeer werd aangelegd. De bevolking nam door bovengeschetste ontwikkelingen tussen 1850-1940 af met 30%.
De laatste scheepswerf werd in 1930 afgebroken en de visrokerijen

verdwenen tijdens of kort na de drooglegging van de Noordoostpolder.

Historisch architectonische kwaliteit:
De Nederlands hervormde kerk gebouwd tussen 1678 en 1681, ter vervanging van een in 1672 afgebrande kerk. De nieuwe kerk kwam centraal in de bebouwingsrij te staan.
Het uit 1776 daterende gemeentehuis, waarin op de begane grond de boterwaag was gevestigd.
Het sluiscomplex gebouwd in 1843 ter hoogte van de oude Waaiersluis als verbinding tussen de Linde en de Tussenlinde, Het Nieuwe Kanaal, de watertoren, 1933, Amsterdamse school.

Stedebouwkundige ontwikkeling Kuinre

Boven: kaart ca. 1850
Onder: kaart ca. 1900

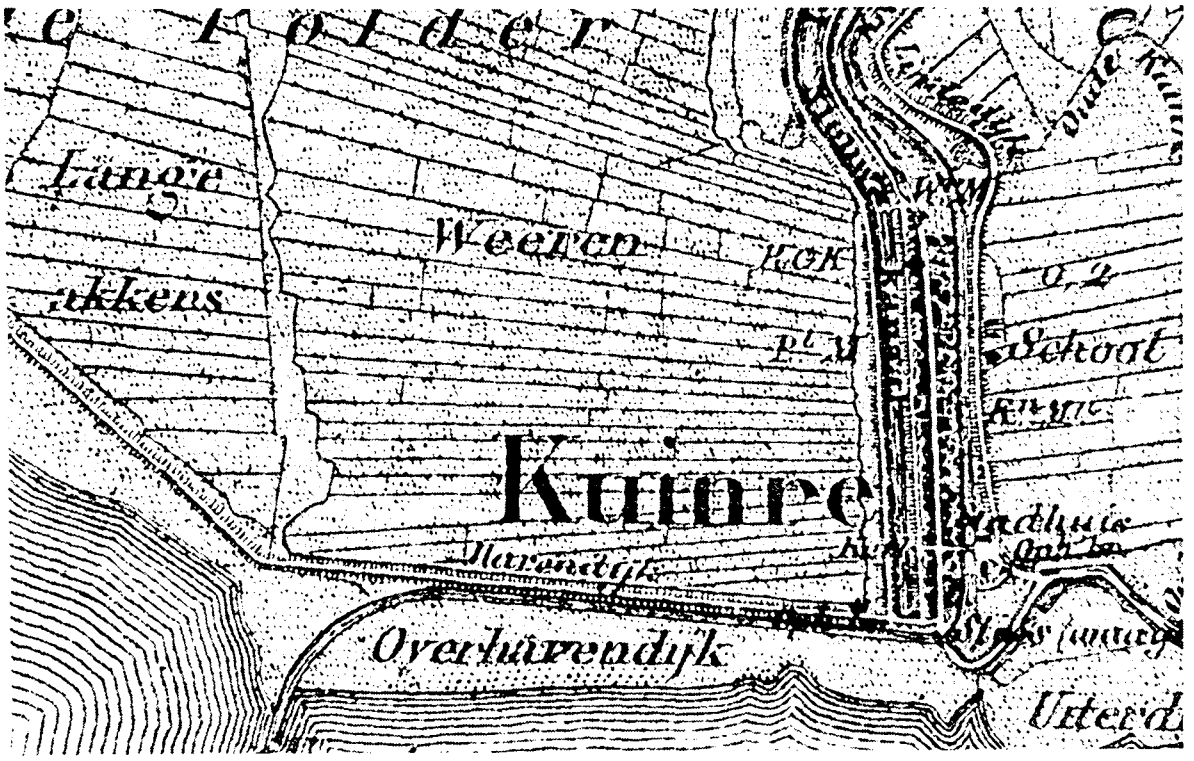

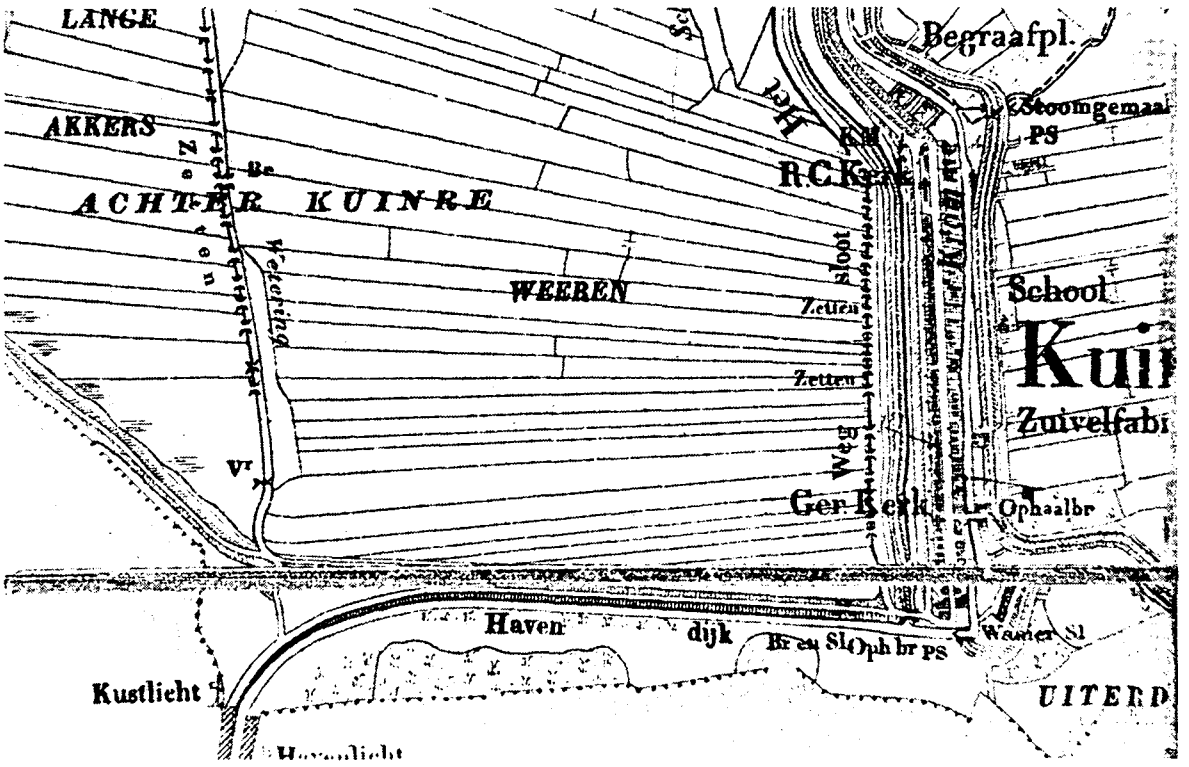

Kaart ca. 1940

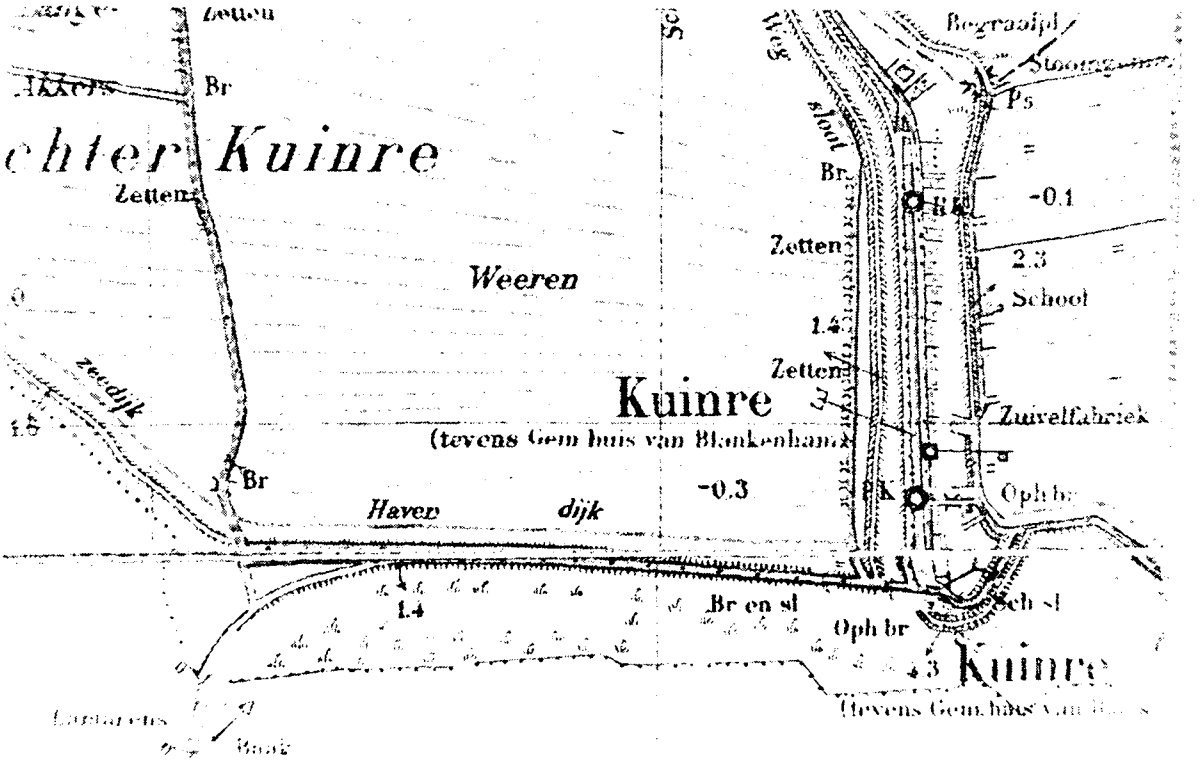

Schaal : ca. 1:15000
Bron : Topografische kaarten van Nederland
Kaart ca. 1850, verkend 1853
Kaart ca. 1900, verkend 1904
Kaart ca. 1940, verkend 1932

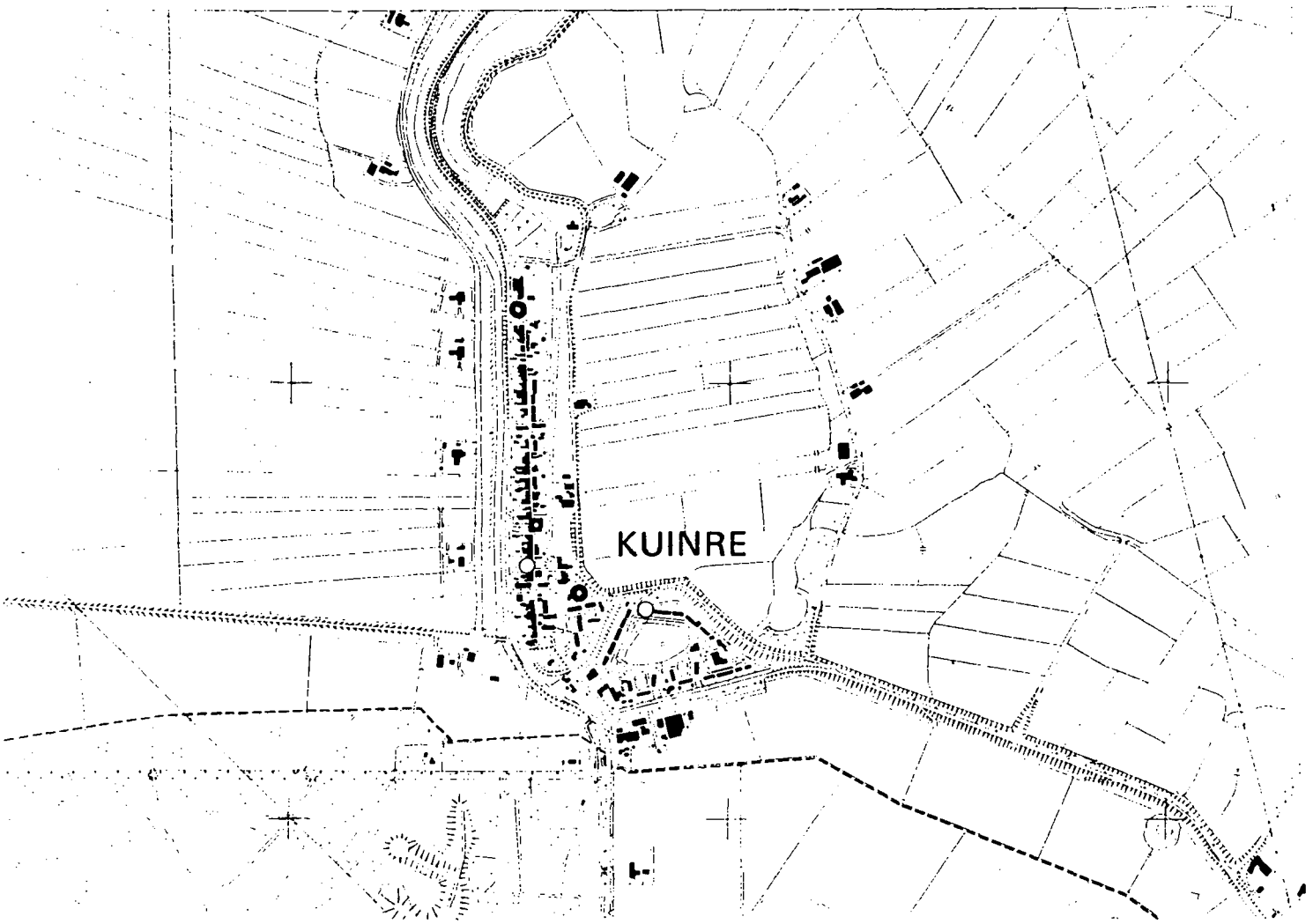

Kaart ca. 1988

Bronnen

Literatuur IJsselham en regio:
*Aa, A.J. van der, Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, Gorinchem, 1839-1851 (dertien delen).
*De landbouw in de gemeente IJsselham (L.E.I.), Zwolle, 1979.
*E.T.I.O., Kort sociogram der gemeente Blankenham, Zwolle, 1943.
*Fockema Andreae, S.J., Friesland, Kuinre en Overijssel; uit het verleden naar de toekomst, 1941.
*Formsma, W.J., Kuinre van heerlijkheid tot gemeente, VORG 49 (1932) p.56-70.
*Huisman, E.A., Onderzoek naar de ontwikkeling van de buurtschap Kalenberg, gemeente Oldemarkt (P.P.D.), Zwolle, 1962.
*Kroes, J. en Hol, T., Het Land van Vollenhove; een historisch-geografische studie van het Noordwest-Overijsselse kultuurlandschap, Zwolle, 1979.
*Nawijn, K.E., Een nederzettingsgeografische scriptie over Kuinre, Blankenham en Blokzijl, Amsterdam, ca. 1965.
*Onderzoek naar den toestand van de bestaande bedrijven te Wetering, Muggenbeet en Nederland, Nijmegen, 1940.
*Persberichten "Kuinre bij Friesland", 1939.
*Schelhaas, H., Langs wieden en grachten van Noordwest-Overijssel, Zwolle, 1984.
*Schreur, E., Geschiedenis van de kerken van IJsselham, Paaslo en Oldemarkt, 1973.
*Schreur, E., Oldemarkt vroeger en nu, Steenwijk, 1978.
*Verslag van het woningonderzoek in de gemeenten Kuinre en Blankenham, Steenwijk, 1906.
*Verslag van het woningonderzoek in de gemeente Oldemarkt, Steenwijk, 1907.

Kaarten:
*Bodemkaart van Nederland.
Stiboka, Wageningen, 1985.
*Kadastrale minuutkaart 1832,
Rijksarchief Overijssel, Zwolle.
*Topografische kaart van
Nederland, ca. 1850, 1900, 1935,
1950, 1960, 1976 en 1985.
Topografische Dienst Delft/Emmen.

Archieven:
*Databank Universiteit van
Amsterdam, Vakgroep Sociale
geografie, 1988.
*Gemeenteverslagen 1850-1940,
Rijksarchief Overijssel, Zwolle
*Verslagen van Gedeputeerde Staten
1850-1940, Rijksarchief
Overijssel, Zwolle.

Tabellen

Tabel 1
Loop van de bevolking in de gemeenten Blankenham, Kuinre en Oldemarkt tussen 1850 en 1940.

Blankenham

Jaar	Aantal inwoners	Index(1850=100)
1850	313	100
1860	362	116
1870	455	145
1880	510	163
1890	527	168
1900	548	175
1910	581	186
1920	541	173
1930	527	168
1940	569	182

Kuinre

Jaar	Aantal inwoners	Index(1850=100)
1850	952	100
1860	959	101
1870	996	105
1880	928	97
1890	871	91
1900	816	86
1910	748	79
1920	692	73
1930	668	70
1940	657	69

Oldemarkt

Jaar	Aantal inwoners	Index(1850=100)
1850	2.376	100
1860	2.607	110
1870	2.720	114
1880	2.792	118
1890	2.878	121
1900	2.580	109
1910	2.603	110
1920	2.697	114
1930	2.762	116
1940	2.853	120

Bron: Databank Universiteit van Amsterdam, 1988, Vakgroep Sociale Geografie.

Tabel 2
Aantal inwoners per kern of buurschap in 1849.[1)]

Onderdeel	Aantal inwoners
Oldemarkt	894
IJsselham	151
Wetering	597
Paasloo	443
Kalenberg	309
De Hare	183
Ossenzijl	345
Kuinre	919
Blankenham	329
Baarlo	150

1) De nederzettingen zijn in deze tabel opgenomen op grond van hun huidige gemeentelijke indeling.

Bron: Steden en dorpen in Overijssel, 1980.

Tabel 3
Aantal inwoners en woningvoorraad in de gemeenten Blankenham, Kuinre en Oldemarkt per wijk/buurt op 1 mei 1947.

Blankenham

Wijk/buurt	Aantal inwoners	Woningvoorraad
Blankenham	337	
verspreide huizen Rondebroek	143	
v.h. Schut- en Grafkampen	-	
v.h. Noorder- en Zuiderpolder	79	
Gemeente Blankenham	**559**	**119(71)[1)]**

Kuinre

Wijk/buurt	Aantal inwoners	Woningvoorraad
Kuinre	791	
verspreide huizen Rondebroek	-	
verspreide huizen Buitenpolder	15	
varende schepen	4	
woonschepen	10	
woonwagens	9	
Gemeente Kuinre	**829**	**192(20)[1)]**

Oldemarkt

Wijk/buurt	Aantal inwoners	Woningvoorraad
Oldemarkt	1.080	
IJsselham	80	
verspreide huizen Paaslo	518	
Ossenzijl	569	
Kalenberg	404	
v.h. Ossenzijl en Kalenberg	123	
v.h. polder Markerbroek	32	
v.h. Oldemarkt	162	
varende schepen	19	
Gemeente Oldemarkt	**2.987**	**713(196)[1)]**

1) (...) = aantal boerderijen en/of tuinderswoningen.

Bron: Uitkomsten van de volks- en beroepstelling van 31 mei 1947.

Tabel 4
Aantal inwoners en woningvoorraad per woonplaatsrayon van de gemeente IJsselham op 1 januari 1988.

Woonplaatsrayon	Aantal inwoners[1)]	Woningvoorraad[1)]
Blankenham kern	123	49
Blankenham buitengebied	257	80
Blokzijl kern (ged)	-	-
Blokzijl buitengebied (ged)	63	18
Kalenberg kern	217	135
Kalenberg buitengebied	19	16
Kuinre kern	727	271
Kuinre buitengebied	174	48
Oldemarkt kern	1.851	663
Oldemarkt buitengebied	560	199
Ossenzijl kern	443	204
Ossenzijl buitengebied	94	21
Scheerwolde kern (ged)	378	127
Scheerwolde buitengebied (ged)	368	155
Gemeente IJsselham	**5.274**	**1.986**

1) De genoemde aantallen zijn gemeentelijke opgaven; ze kunnen daardoor afwijken van de C.B.S.-cijfers.

Bron: Statistieken R.O.I., Aantal inwoners en woningvoorraad per onderdeel van de gemeenten van Overijssel, 1988.

Kaart 1

DE LIGGING VAN DE GEMEENTE IN HET LAND VAN VOLLENHOVE

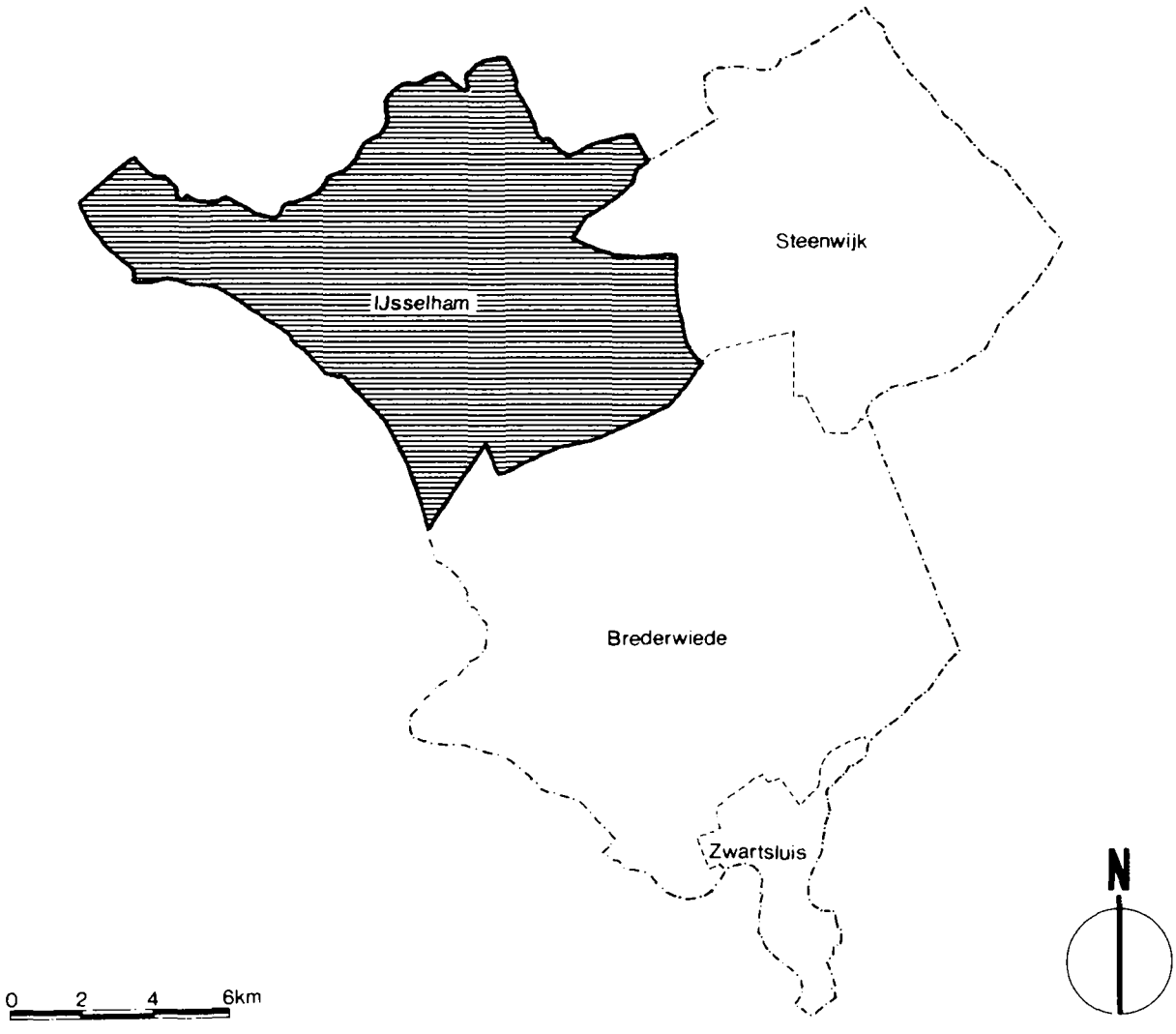

-·-·-·- Grenzen van Land van Vollenhove
------- Gemeentegrenzen

Bron: Atlas van Nederland, deel 1, 1984.

Kaart 2

BODEMGESTELDHEID EN GEOLOGIE

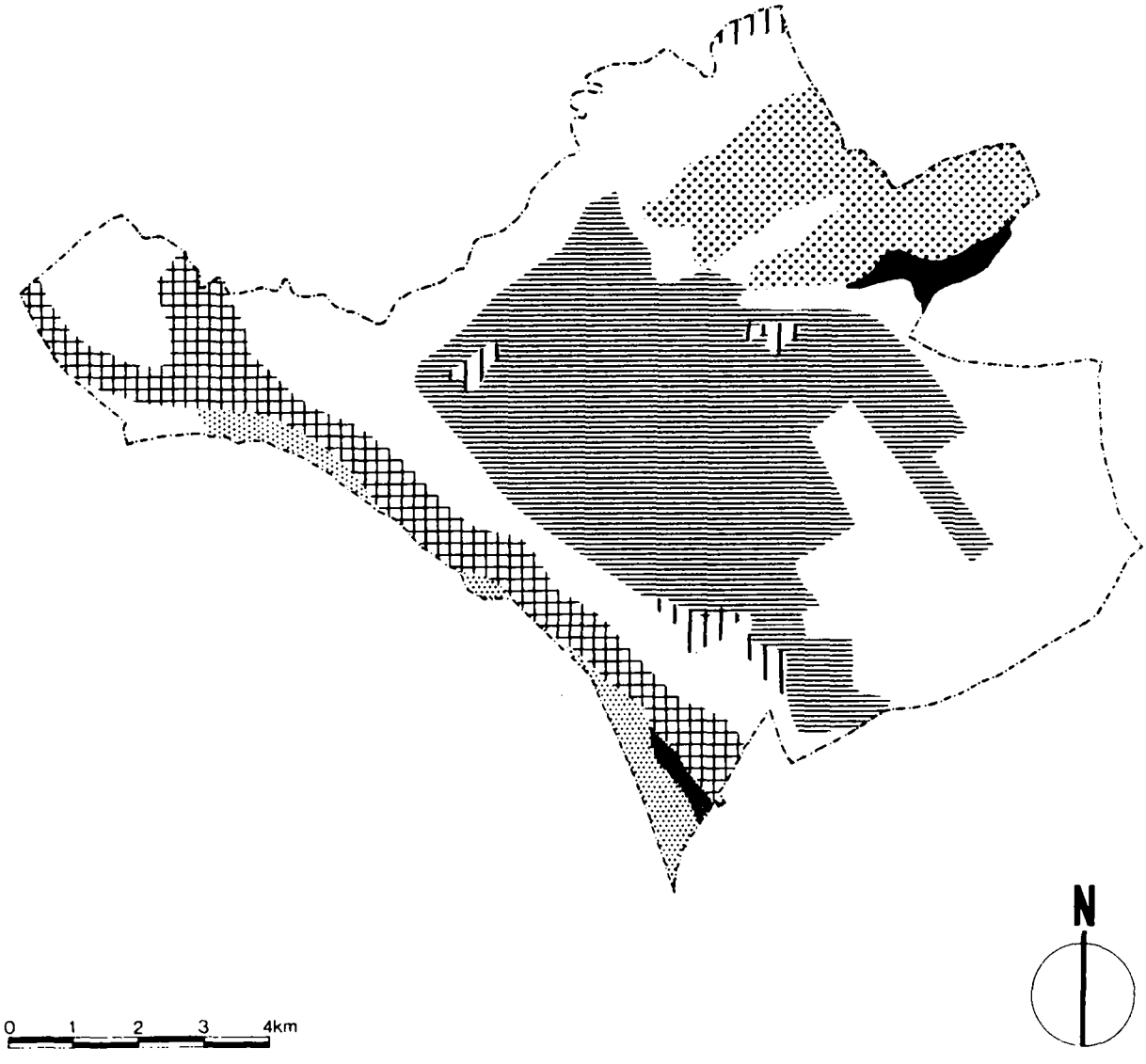

- Petgaten; kraggen, resten van zetwallen en open water
- Kalkrijke zeeklei op veen (veen beginnend tussen 40 en 120 cm)
- Kalkarme zeeklei: zavel en lichte klei
- Verschillende soorten veengrond
- Zandgronden op keileem of andere oude klei beginnend tussen 40 en 120 cm
- Beekeerdgronden op keileem of andere oude klei beginnen tussen 40 en 120 cm
- Overige zandgronden
- Water

Bron: Bodemkaart van Nederland, 1985.

Kaart 3

DE GEMEENTE BLANKENHAM OMSTREEKS 1865

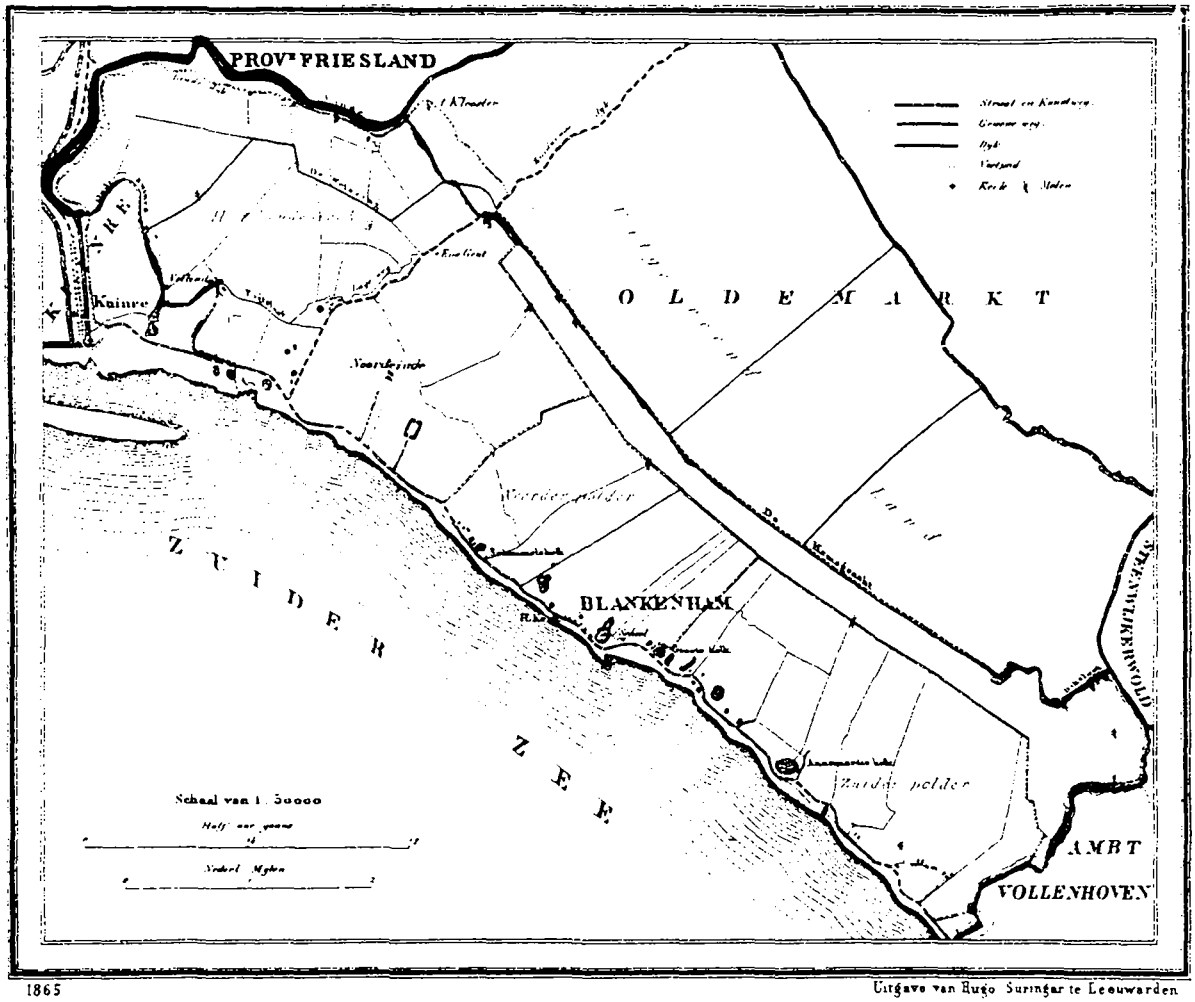

Bron: Kuyper, J., Gemeente-atlas van Nederland, 1971.

Kaart 4

DE GEMEENTE KUINRE OMSTREEKS 1865

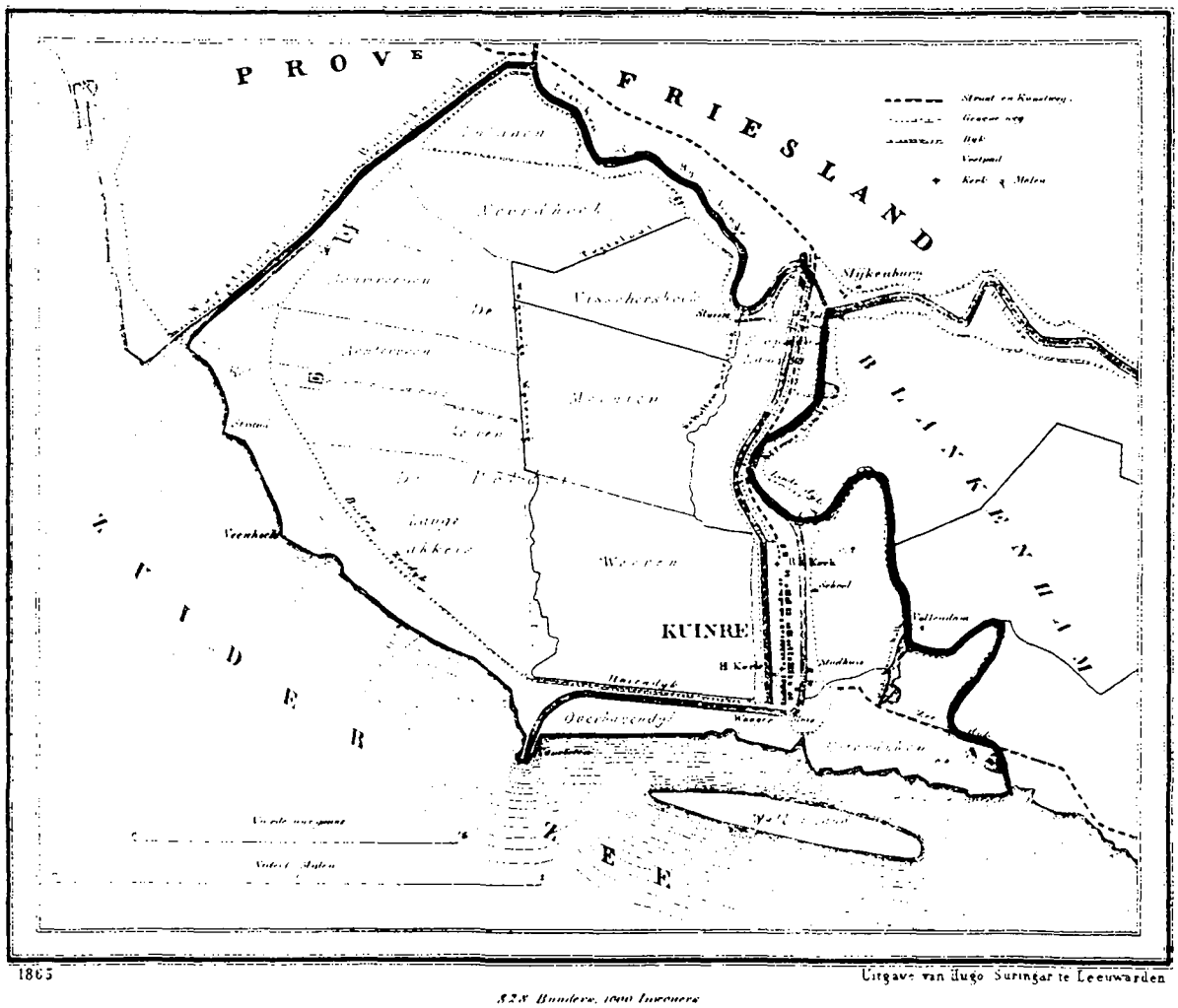

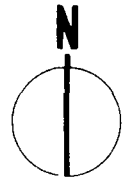

Bron: Kuyper, J., Gemeente-atlas van Nederland, 1971.

Kaart 5

DE GEMEENTE OLDEMARKT OMSTREEKS 1865

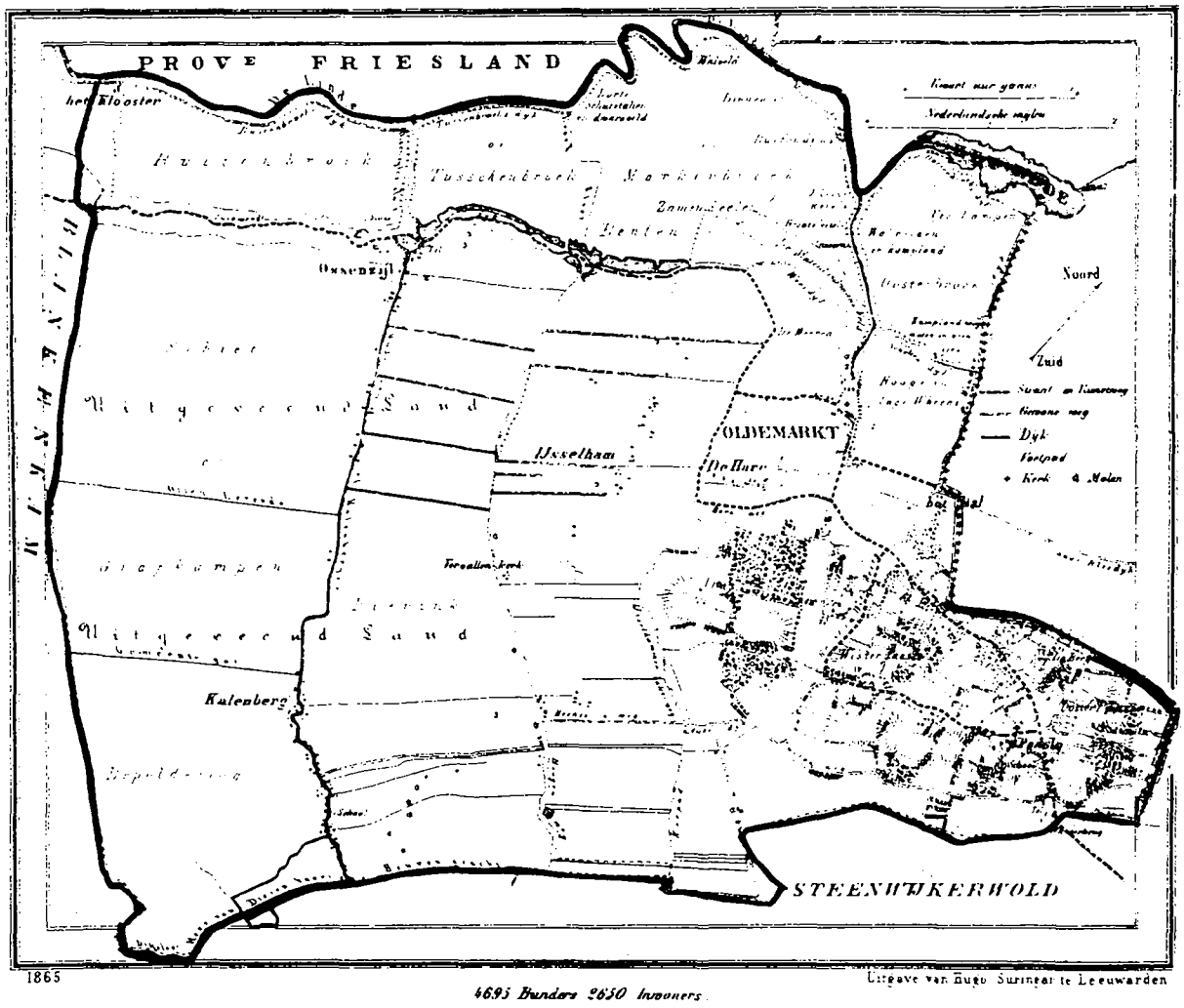

Bron: Kuyper, J., Gemeente-atlas van Nederland, 1971.

Kaart 6

DE GEMEENTE BLANKENHAM OMSTREEKS 1930

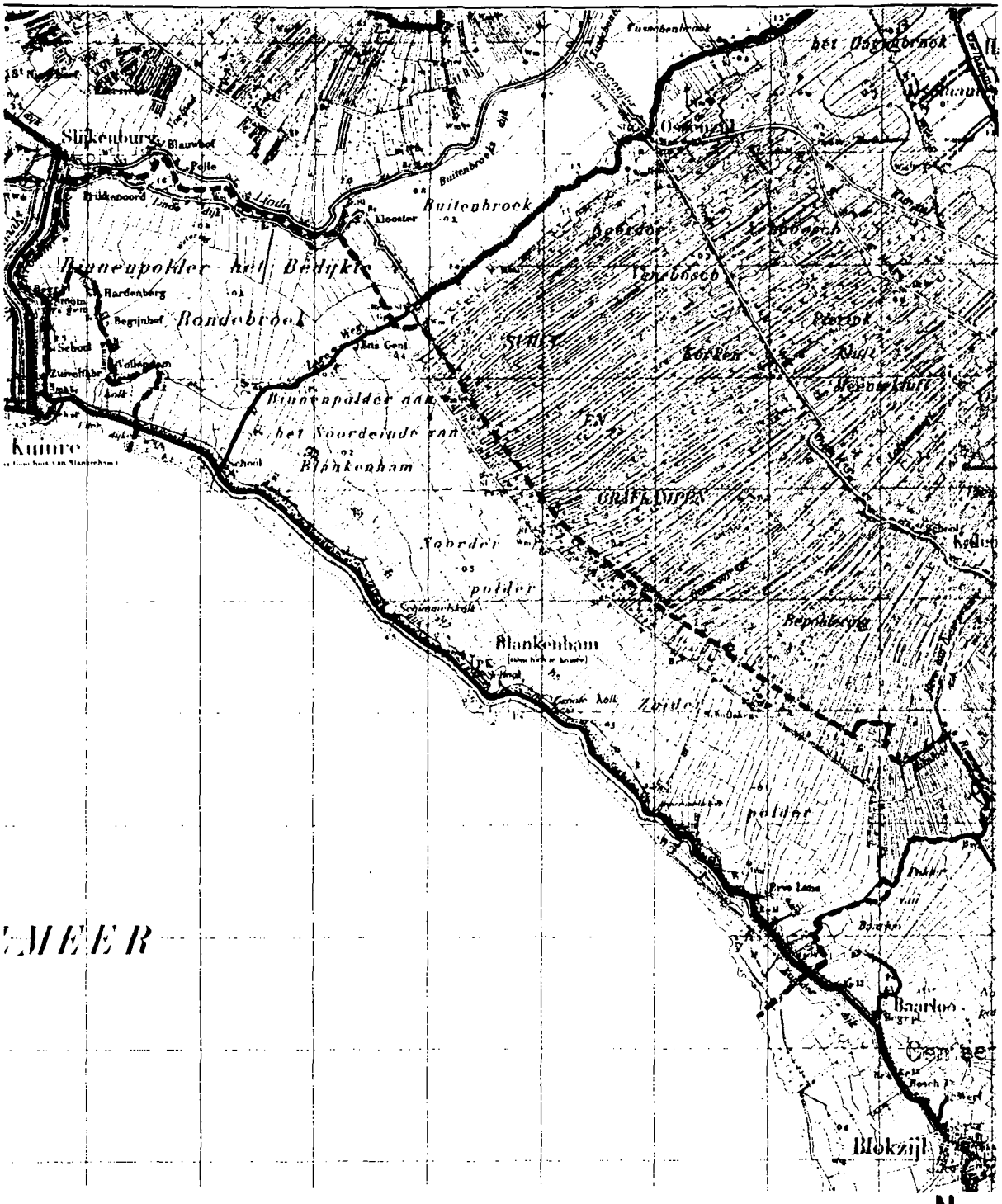

0 1 2km

Bron: Topografische kaart, 1935.

Kaart 7

DE GEMEENTE KUINRE OMSTREEKS 1930

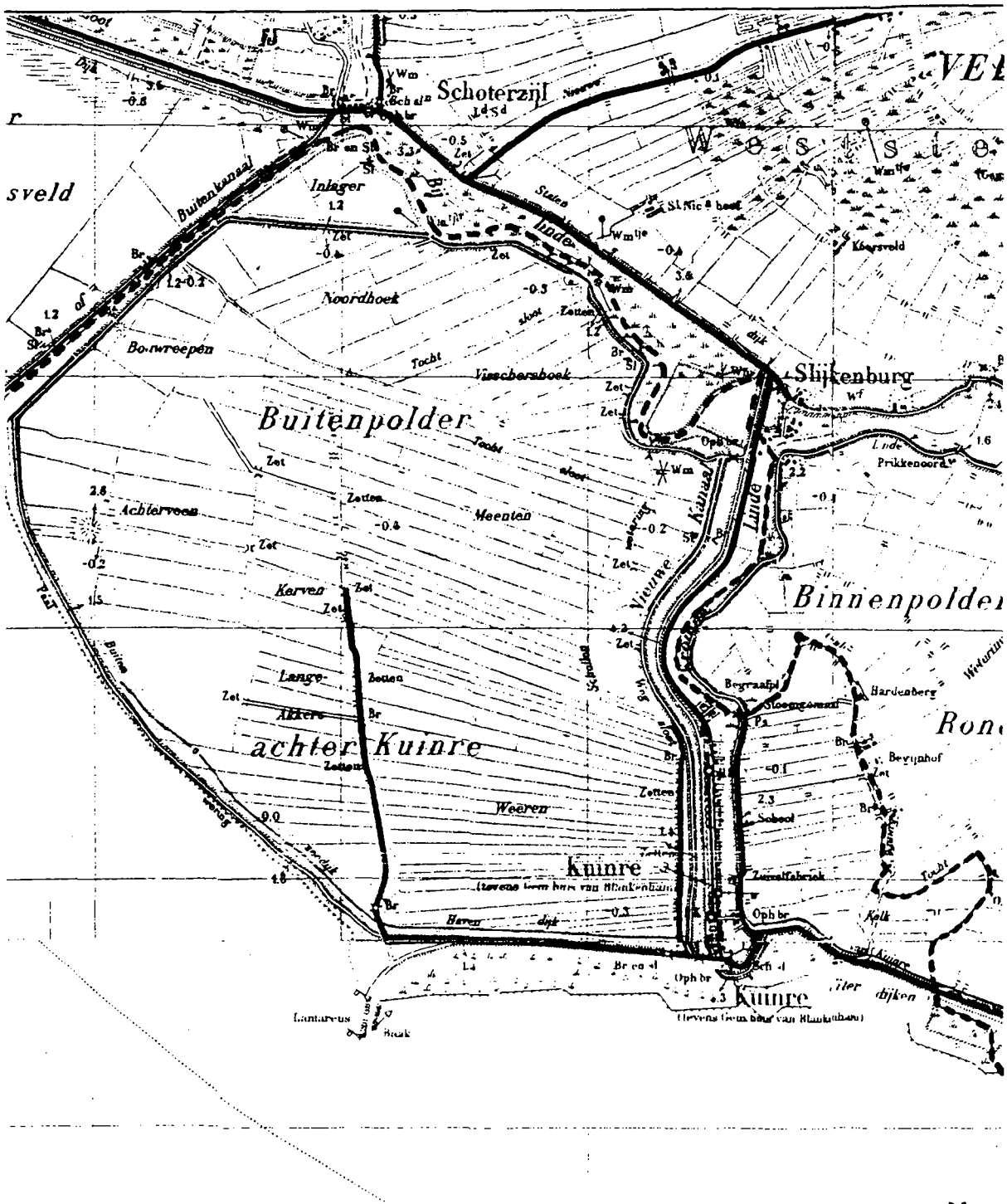

Bron: Topografische kaart, 1935.

Kaart 8

DE GEMEENTE OLDEMARKT OMSTREEKS 1930

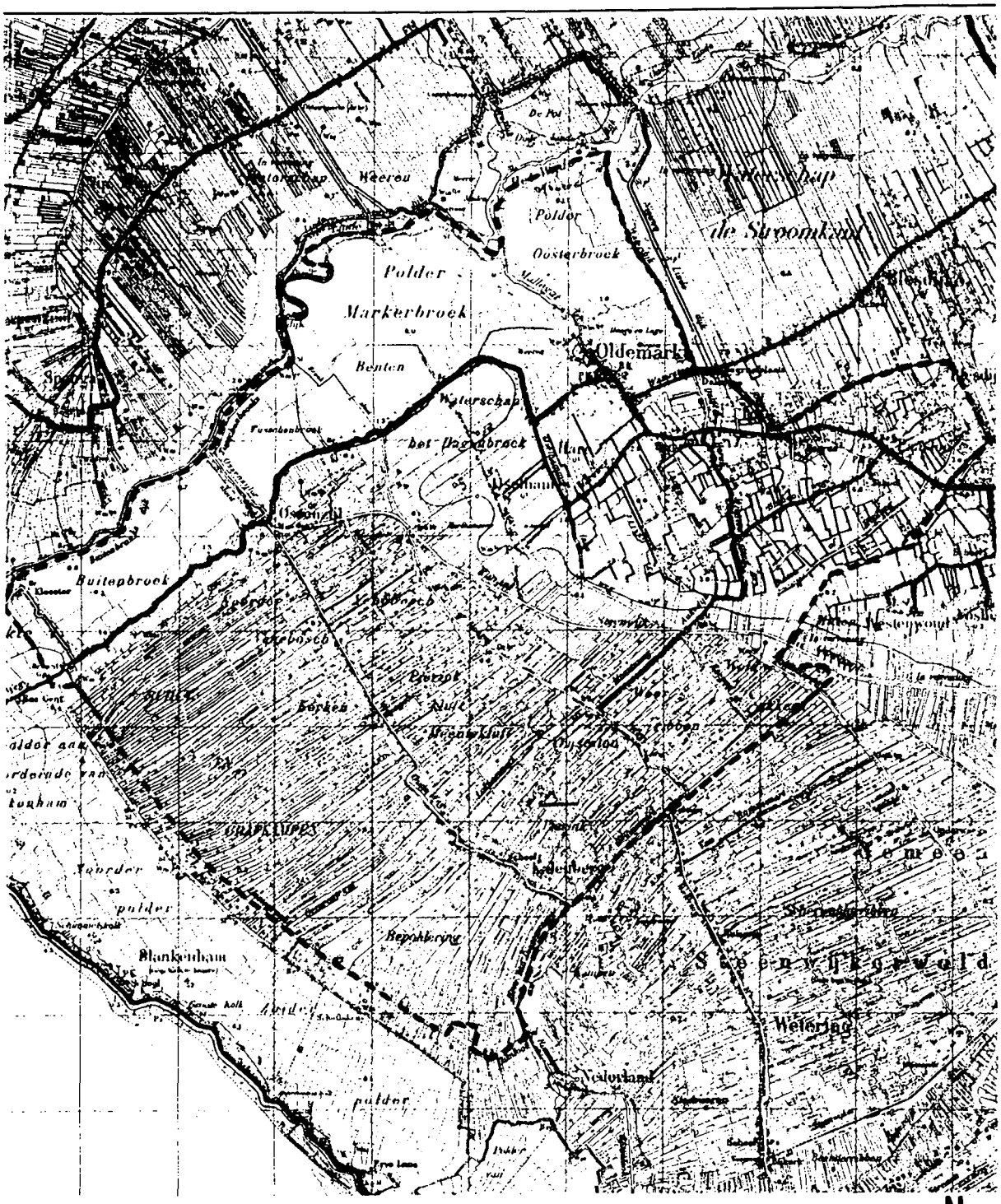

0 1 2km

Bron: Topografische kaart, 1935.

Kaart 9

DE GEMEENTE IJSSELHAM OMSTREEKS 1972

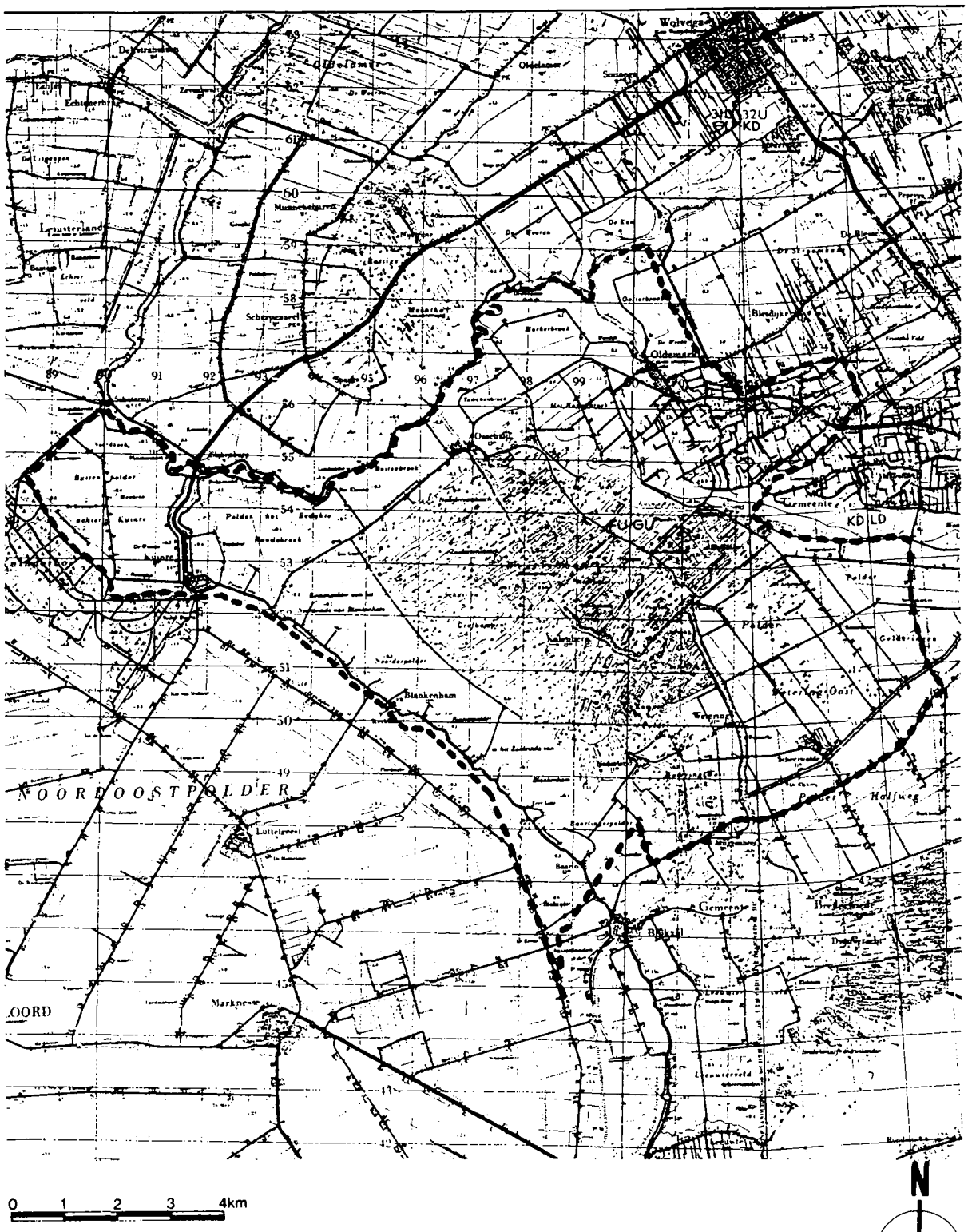

Bron: Topografische kaart, 1974.